

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

КИДУН АНАСТАСІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

**ПРОФІЛАКТИКА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА ЗА КОРДОНОМ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД**

Спеціальність: 231 «Соціальна робота»

Освітньо-професійна програма «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:

СТЕПАНЕНКО ВІКТОРІЯ ІВАНІВНА

доктор педагогічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 21

засідання кафедри соціальної роботи

та педагогіки вищої школи від 16 травня 2024 р.

Завідувач кафедри

_____ проф. Чернета С. Ю.

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Кидун А. В. Профілактика соціального сирітства: європейський досвід: Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»: 231 / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024.

Профілактика соціального сирітства є актуальною темою, особливо в контексті сучасної ситуації в Україні, де військові дії призводять до збільшення кількості дітей, які опиняються в ситуації соціального сирітства. Вивчення європейського досвіду профілактики соціального сирітства може надати цінні ідеї та стратегії, які можуть бути адаптовані та застосовані в українському контексті для запобігання відчуженню дітей від їхніх біологічних сімей та зменшення залежності від інституційного догляду.

Мета дослідження: на основі аналізу досвіду європейських країн з профілактики соціального сирітства розробити рекомендації для створення ефективних механізмів превенції соціального сирітства в Україні. Об'єктом дослідження є профілактика соціального сирітства. Предметом дослідження – європейський досвід профілактики соціального сирітства.

У роботі розкрито зміст профілактики соціального сирітства як соціальної проблеми, розкрито сутність поняття та причини соціального сирітства. Проаналізовано сучасний стан соціального сирітства в Україні та закордоном. Здійснено огляд основних стратегій, програм і заходів профілактики соціального сирітства у європейських країнах. Розроблено рекомендації та визначено перспективи впровадження європейського досвіду профілактики соціального сирітства в Україні.

Ключові слова: соціальне сирітство, профілактика соціального сирітства, профілактична програма, стратегія профілактики соціального сирітства, європейський досвід.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА	7
1.1. Профілактика соціального сирітства як соціальна проблема.....	7
1.2. Сутність поняття та причини соціального сирітства	14
1.3. Сучасний стан соціального сирітства в Україні та за кордоном	22
РОЗДІЛ 2. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА	31
2.1. Огляд основних стратегій профілактики соціального сирітства у європейських країнах.....	31
2.2. Профілактичні програми та заходи у різних європейських країнах для вирішення проблеми соціального сирітства.....	41
2.3. Рекомендації для впровадження європейського досвіду профілактики соціального сирітства в Україні	49
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57

ВСТУП

Актуальність дослідження. Профілактика соціального сирітства є актуальною темою, особливо в контексті сучасної ситуації в Україні, де військові дії призводять до збільшення кількості дітей, які опиняються в ситуації соціального сирітства. Вивчення європейського досвіду профілактики соціального сирітства може надати цінні ідеї та стратегії, які можуть бути адаптовані та застосовані в українському контексті для запобігання відчуженню дітей від їхніх біологічних сімей та зменшення залежності від інституційного догляду.

У Європі профілактика соціального сирітства заснована на принципах зміцнення сім'ї, раннього втручання та інтеграції соціальних послуг. Європейські країни акцентують увагу на підтримці сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надаючи їм доступ до освітніх програм, консультування, матеріальної та психологічної підтримки. Це допомагає запобігти відчуженню дітей від їхніх біологічних сімей та зменшує потребу в інституційному догляді. Адаптація європейського досвіду до українського контексту може включати розробку та впровадження програм підтримки сімей, які зазнали впливу війни, забезпечення доступу до психологічної допомоги та соціальних послуг для постраждалих сімей, а також створення мережі прийомних сімей та патронатних вихователів для забезпечення альтернативного догляду дітям, які не можуть залишатися у своїх біологічних сім'ях.

Різні аспекти цієї складної суспільної проблеми були досліджені у працях таких вчених як Л. Данильчук, Л. Кальченко, О. Коваленко, І. Зверева, Х. Ілик, Г. Лактіонова, В. Оржеховська, Л. Романовська, О. Терновець, С. Толстоухова, О. Яременко та інших. Їхні дослідження охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних з причинами, наслідками та шляхами подолання соціального сирітства, а також розробкою ефективних механізмів підтримки сімей та дітей, що перебувають у вразливому становищі. Вивчення та адаптація європейського досвіду в цій сфері може сприяти розробці комплексних стратегій профілактики соціального сирітства в

Україні, з огляду на особливості національного контексту та потреби суспільства в умовах війни, що і зумовлює актуальність вибраної нами проблематики.

Мета дослідження: на основі аналізу досвіду європейських країн з профілактики соціального сирітства розробити рекомендації для створення ефективних механізмів превенції соціального сирітства в Україні.

Об'єкт дослідження: профілактика соціального сирітства.

Предмет дослідження: європейський досвід профілактики соціального сирітства.

Завдання дослідження:

1. Дослідити теоретичні аспекти соціального сирітства та його профілактику.
2. Проаналізувати сучасний стан соціального сирітства в Україні та закордоном.
3. Здійснити огляд основних стратегій, програм і заходів профілактики соціального сирітства у європейських країнах.
4. Розробити рекомендації та визначити перспективи впровадження європейського досвіду профілактики соціального сирітства в Україні.

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань обрано такі **методи дослідження:** *теоретичні* – аналіз наукових джерел, узагальнення теоретичних підходів та систематизація наукових даних, *інтерпретаційні* – аналіз, синтез, систематизація отриманих даних, порівняння з результатами інших досліджень.

Наукова новизна роботи полягає в узагальненні та розширенні теоретичних відомостей про проблему соціального сирітства та його профілактики. Це дозволить глибше зрозуміти механізми виникнення та розвитку соціального сирітства, а також ідентифікувати ефективні стратегії та підходи до запобігання та профілактики цього явищу. Робота сприяє формуванню теоретичної бази для подальших досліджень у цій сфері, а також для розробки практичних заходів щодо покращення ситуації з соціальним сирітством у нашій країні.

Практичне значення дослідження визначається тим, що його результати можуть бути використані у роботі соціальних служб, органів опіки та піклування, закладів освіти, громадських організацій та інших інституцій, які займаються питаннями захисту прав дітей та попередження соціального сирітства. Рекомендації,

розроблені на основі дослідження, можуть бути впроваджені в практику для покращення ефективності профілактичних заходів, підвищення якості підтримки сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та зменшення ризику виникнення соціального сирітства. Крім того, матеріали роботи можуть бути використані при підготовці методичних посібників, навчальних програм та курсів для фахівців у сфері соціальної роботи, психології, педагогіки та інших галузей, що займаються питаннями виховання та захисту дітей.

Апробація результатів та публікації. Результати дослідження представлено у формі доповіді та опубліковано тези на тему: «Профілактика соціального сирітства як соціальна проблема» у збірнику матеріалів VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної онлайн-конференції «Волинська весна: перші паростки науки» (Луцьк, 27 березня 2024 р.) [34].

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Список використаної літератури містить 69 найменувань, з них 7 – англійською мовою.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

1.1. Профілактика соціального сирітства як соціальна проблема

Перш ніж досліджувати проблематику профілактики соціального сирітства, ми маємо розглянути загальне визначення такого поняття як «профілактика». Термін «профілактика» походить з грецької мови (prophilaktikos – запобіжний) і визначається як комплекс заходів, спрямованих на попередження виникнення та поширення певних явищ чи збереження стабільного порядку [52, С. 134]. Такі терміни, як «превенція», «попередження», «запобігання» та «профілактика», об'єднані спільною характеристикою – дією, що передуює певній події. Водночас вони відрізняються за часовим аспектом дії, що передуює події [44].

Профілактика, як стверджують Л. Кунельський та М. Мацковський у своєму енциклопедичному словнику соціальної роботи, означає комплекс дій, які ґрунтуються на наукових засадах та здійснюються своєчасно з метою попередження потенційних фізичних, психологічних чи соціокультурних конфліктів серед осіб, що входять до групи ризику. Ці дії спрямовані на забезпечення, підтримку та захист нормального рівня життя та здоров'я людей, а також на допомогу їм у досягненні цілей та реалізації внутрішніх можливостей. Автори підкреслюють значення профілактичних заходів у соціальній роботі, які мають бути обґрунтовані науково та впроваджені вчасно для ефективного запобігання проблемам або їх подальшому розвитку. Одним з ключових елементів профілактики є виявлення та робота з групами ризику, тобто з тими особами або громадами, у яких існує збільшена ймовірність зіткнення з певними труднощами або викликами [30, с. 112].

З точки зору соціальної філософії, профілактика розглядається як своєчасне усунення причин, що можуть призвести до соціальної аномії, та попередження виникнення соціальних проблем. Це діяльність, спрямована на покращення

соціального благополуччя індивідів через організацію суспільного життя, підтримку соціальної стабільності та дотримання соціальних норм [57, с. 92].

Поняття «соціальна профілактика» є однією з ключових категорій у сфері соціальної педагогіки та соціальної роботи. Соціальна профілактика, спрямована на попередження розвитку вже існуючих соціальних аномій, загострення соціальних проблем, запобігання повторенням соціальної напруженості та нестабільності. Поняття «соціальна профілактика» за О.Безпалько охоплює широкий спектр соціально-педагогічної діяльності, що включає заходи з різних сфер суспільного життя, таких як економіка, політика, право, медицина, психологія та педагогіка. Ці заходи спрямовані на запобігання та локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі, включаючи проблему соціального сирітства [2, С. 45].

У контексті соціально-педагогічної превенції це означає діяльність, спрямовану на попередження причин виникнення небажаних соціальних явищ, таких як соціальне сирітство, та здійснення випереджального впливу на соціальне середовище. Це передбачає спрямування соціально-педагогічного впливу на сім'ю, проведення інформаційно-просвітницької роботи з сім'ями щодо вирішення їхніх життєвих проблем, забезпечення їхньої здатності до повного виконання батьківських обов'язків [45, с. 93].

Соціальна профілактика сирітства може бути реалізована як на мікрорівні, через індивідуальну роботу з дитиною, так і на макрорівні, де фахівець працює з громадою для формування позитивних ціннісних орієнтацій, усвідомленого батьківства, розвитку емоційного інтелекту та ефективної комунікації в сім'ї. Процес соціальної профілактики слід розпочинати з проведення просвітницьких, профілактичних та тренінгових заходів, спрямованих на розвиток відповідального ставлення батьків до виховання дитини як особистості, здатної реалізувати свої потенційні можливості. Ці заходи можуть бути ефективними як на рівні окремих сімей, так і на рівні цілої громади. Профілактична робота у громадах передбачає зниження кількості випадків позбавлення батьківських прав, зменшення кількості дітей, які потрапляють до установ без позбавлення батьківських прав, та підвищення якості соціальних послуг для сімей у складних обставинах. Робота з сім'ями включає інспектування житлово-

побутових умов, соціальний супровід та надання комплексу соціальних послуг для подолання життєвих труднощів [31, С. 279-288].

Основні форми організації соціальної профілактики включають створення та реалізацію профілактичних програм та заходів, що можуть охоплювати різноманітні активності, від проведення інформаційних кампаній до розробки та виконання комплексних соціальних проектів, спрямованих на підтримку сімей та попередження соціального сирітства. Профілактика соціального сирітства на рівні громади передбачає впровадження комплексних заходів, метою яких є запобігання виникненню ситуацій сімейного неблагополуччя, виявлення та усунення причин, що сприяють соціальному сирітству. Учасниками профілактичної роботи є різні організації та спеціалісти, зайняті у сфері соціальної та педагогічної підтримки сімей та дітей, а адресатами є сім'ї та окремі особи, що зіштовхуються з труднощами у житті. Активізація ресурсів громади допомагає створити надійну мережу підтримки для сімей у складних обставинах, залучаючи не тільки професійних соціальних працівників, але й волонтерів, громадські організації, релігійні спільноти та місцевий бізнес. Ця інтеграція ресурсів забезпечує більш ефективну та швидку допомогу тим, хто потребує підтримки. Крім того, залучення молоді до участі в соціальних програмах, спрямованих на попередження соціального сирітства та зміцнення сімейних цінностей, є важливим аспектом профілактики. Молодіжні ініціативи можуть включати організацію інформаційних заходів, волонтерство, участь у програмах наставництва для дітей з груп ризику та інші форми активності [24, с. 112–119].

Соціально-педагогічна профілактика включає дії, спрямовані на локалізацію соціального сирітства, його запобігання та викорінення як уже існуючого в суспільстві асоціального явища. Це означає роботу з сім'ями групи ризику, асоціальними сім'ями, матерями-одиночками, «маленькими мамами» щодо запобігання відмови від дитини, локалізації вже наявної бездоглядності або безпритульності дітей. Особлива увага приділяється розвитку системи раннього втручання, яка дозволяє виявляти сім'ї, що опинилися у складних життєвих обставинах, на ранніх етапах та надавати їм необхідну допомогу та підтримку до ескалації проблем. Це передбачає тісну

співпрацю між різними службами та організаціями, які працюють у сфері соціального захисту, охорони здоров'я, освіти та інших.

Пріоритетним завданням профілактики соціального сирітства є підтримка та допомога сім'ям для створення позитивного мікроклімату в родині. Згідно з науковими поглядами І. Сопівника, одним із основних шляхів первинної профілактики соціального сирітства є формування у молоді системи сімейних цінностей, таких як подружня вірність, піклування про дітей та батьків, взаємна любов та злагода між членами сім'ї, гармонія стосунків поколінь, дотримання народних звичаїв та традицій, здоровий спосіб життя, гостинність, сімейна відкритість до суспільного життя, багатодітність тощо [46, с. 7–9].

Отже, превенція та профілактика соціального сирітства є ключовими напрямками в роботі з запобігання цьому негативному соціальному явищу. Основним завданням у профілактиці соціального сирітства є підтримка та зміцнення статусу соціально здорової сім'ї. Профілактична робота з попередження соціального сирітства, яка здійснюється фахівцями з соціальної роботи, має на меті:

1. Зменшення випадків позбавлення батьківських прав шляхом підвищення виховного потенціалу батьків та розвитку їх навичок у догляді за дитиною. Зниження кількості випадків позбавлення батьківських прав є одним із ключових аспектів профілактики соціального сирітства. Одним із ефективних підходів до досягнення цієї мети є підвищення виховного потенціалу батьків та розвиток їх навичок у догляді за дитиною. Це включає надання батькам доступу до освітніх програм, тренінгів та ресурсів, які спрямовані на підвищення їх компетентності у вихованні дітей, забезпечення емоційного благополуччя, фізичного здоров'я та розвитку дитини. Такі програми включають теми, які охоплюють психологічні аспекти батьківства, розвиток дитини на різних етапах її життя, ефективні стратегії виховання та дисциплінування, способи спілкування та вирішення конфліктів у сім'ї, а також питання здорового способу життя та безпеки дитини. Крім того, важливим елементом є підтримка батьків у вирішенні соціальних, економічних та психологічних проблем, які можуть негативно впливати на їхню здатність виконувати батьківські обов'язки, наприклад, надання консультацій, соціальної допомоги та інших форм підтримки для

забезпечення стабільного та безпечного середовища для дитини. Загалом, зменшення випадків позбавлення батьківських прав через підвищення виховного потенціалу батьків та розвиток їх навичок у догляді за дитиною є важливою стратегією у профілактиці соціального сирітства, яка сприяє зміцненню сімей та захисту прав та інтересів дитини;

2. Зниження кількості дітей, які потрапляють до установ опіки без позбавлення батьківських прав або за заявою батьків. Цей аспект передбачає розвиток та впровадження альтернативних форм сімейного догляду, таких як патронатні сім'ї, прийомні сім'ї або підтримка розширених сімей. Також необхідно забезпечувати ефективну підтримку сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, щоб запобігти вилученню дітей з сім'ї, що включає соціальну, психологічну, юридичну та фінансову допомогу, а також доступ до якісних освітніх та медичних послуг для дітей та їхніх батьків. Розробка та реалізація ефективних програм раннього втручання та підтримки сімей сприяє зміцненню сімейних зв'язків та запобіганню потраплянню дітей до установ опіки;

3. Робота з сім'ями на різних етапах їхніх життєвих обставин є ключовим елементом у попередженні вилучення дитини з родини. Це передбачає забезпечення комплексної підтримки та втручання відповідно до потреб сім'ї на кожному етапі її розвитку та вирішення виникаючих проблем. На початковому етапі робота включає профілактичні програми для майбутніх батьків та молодих сімей, які спрямовані на формування батьківських навичок, зміцнення сімейних відносин та підвищення виховного потенціалу батьків (курси з підготовки до батьківства, консультації з питань виховання дітей, психологічну підтримку та інформаційні ресурси). На наступних етапах, коли сім'я може зіткнутися зі складними життєвими ситуаціями, такими як економічні труднощі, конфлікти у сім'ї, проблеми зі здоров'ям або адаптацією дітей до соціального середовища, необхідно забезпечити доступ до соціальних, психологічних та матеріальних ресурсів для подолання цих викликів. Робота з сім'ями, які опинилися в кризових ситуаціях або на межі вилучення дитини з родини, має бути інтенсивною та індивідуалізованою. Це може включати надання кризових інтервенцій, соціального супроводу, допомоги в розробці плану подолання

кризи, а також співпрацю з іншими службами та організаціями для забезпечення комплексної підтримки сім'ї. Загалом, робота з сім'ями на різних етапах життєвих обставин вимагає координації зусиль різних служб, гнучкого підходу та індивідуалізації підтримки з метою забезпечення стабільності сімейного середовища та запобігання вилученню дитини з родини;

4. Підвищення якості соціальних послуг, наданих суб'єктами соціальної роботи сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах, є важливою складовою ефективною системи соціального захисту. Це передбачає впровадження стандартів якості, постійне вдосконалення професійних компетенцій фахівців, а також забезпечення індивідуалізованого та комплексного підходу до надання послуг. Стандарти якості соціальних послуг повинні базуватися на принципах поваги до прав та гідності клієнтів, конфіденційності, доступності та своєчасності надання допомоги. Важливо забезпечити моніторинг та оцінку ефективності соціальних послуг з метою їх постійного вдосконалення та адаптації до потреб сімей. Професійна підготовка та розвиток компетенцій фахівців соціальної роботи є ключовим фактором підвищення якості послуг. Це включає навчання у сфері психології, соціальної роботи, права, методик втручання та кризового консультування, а також регулярне професійне вдосконалення та супервізію. Індивідуалізований підхід до надання соціальних послуг передбачає розробку індивідуальних планів допомоги, які враховують специфічні потреби та обставини кожної сім'ї. Комплексний підхід включає інтеграцію різних видів послуг, таких як соціальне консультування, психологічна підтримка, юридична допомога, матеріальна допомога та інші, для забезпечення всебічної підтримки сім'ям. Залучення сімей до процесу планування та реалізації соціальних послуг, а також співпраця з іншими організаціями та службами, що працюють у сфері соціального захисту, освіти, охорони здоров'я та інших, сприяє більш ефективному вирішенню проблем сімей, що перебувають у складних життєвих ситуаціях, та підвищенню якості наданих соціальних послуг;

5. Проведення інформаційно-просвітницьких заходів, спрямованих на формування у молоді свідомого ставлення до шлюбу та відповідального батьківства. Ці заходи мають на меті забезпечити молодих людей знаннями та навичками,

необхідними для побудови здорових сімейних відносин, планування сім'ї та виховання дітей. Інформаційно-просвітницькі заходи можуть включати лекції, семінари, тренінги, інтерактивні заняття, воркшопи, дискусійні клуби, інформаційні кампанії, медійні проєкти та інші форми роботи з молоддю. Темі цих заходів можуть охоплювати питання психології стосунків, комунікації у сім'ї, емоційного благополуччя, прав та обов'язків батьків та дітей, методів виховання, фінансового планування сімейного бюджету, здоров'я та безпеки дітей тощо. Особлива увага приділяється роботі з молоддю у школах, коледжах, університетах, молодіжних центрах та інших місцях збору молоді. Залучення фахівців з різних галузей, таких як психологи, соціальні працівники, лікарі, юристи, дозволяє забезпечити комплексний підхід до висвітлення теми відповідального батьківства та сімейних цінностей. Ефективність інформаційно-просвітницьких заходів залежить від їх здатності залучити увагу молоді, стимулювати її до рефлексії та саморозвитку, а також від сприйняття отриманих знань та навичок як актуальних та застосовних у реальному житті. Тому важливо використовувати інтерактивні методи навчання, забезпечувати діалог та обмін думками, а також створювати безпечне середовище для обговорення чутливих тем [54].

Діагностика соціально-педагогічних проблем у дітей та сімей, що належать до «групи ризику», є важливою складовою профілактичної роботи. Це включає ідентифікацію потреб та проблем, а також розробку індивідуальних планів корекції, консультації та підтримки. Реалізація превентивних заходів, спрямованих на попередження та усунення факторів, що можуть призвести до десоціалізації особистості, включає розробку та впровадження програм та ініціатив, які зміцнюють соціальні зв'язки дитини, розвивають її емоційний інтелект, комунікаційні навички та сприяють формуванню стійкості до негативних впливів зовнішнього середовища [29, с. 76].

Ефективна профілактика соціального сирітства вимагає від соціальних працівників не лише володіння відповідними знаннями та навичками, а й здатності до творчого підходу в роботі з дітьми, сім'ями та шкільною громадою. Важливим аспектом є також співпраця соціальних працівників з педагогічним колективом,

батьками, органами опіки та піклування, а також з іншими соціальними службами та організаціями, які можуть залучатися до реалізації комплексних профілактичних програм [62, с. 7–10.].

Профілактика соціального сирітства як соціальна проблема вимагає особливої уваги з боку суспільства та держави, оскільки вона має глибокі коріння і множинні наслідки, які впливають на різні аспекти життя індивідів та громади в цілому. Соціальне сирітство створює умови, за яких дитина втрачає можливість отримувати повноцінну турботу, виховання та емоційну підтримку від батьків або опікунів. Це може призвести до затримок у розвитку, емоційних та психологічних проблем, соціальної ізоляції та відчуття відторгнення від суспільства. На макрорівні соціальне сирітство є викликом для системи соціального захисту та освіти, оскільки вимагає значних ресурсів для забезпечення належної опіки та підтримки дітей без батьківського піклування. Це також впливає на економіку, оскільки діти, які виростили в умовах соціального сирітства, можуть мати менше можливостей для отримання якісної освіти та здобуття професійних навичок, що обмежує їхній потенціал на ринку праці.

Отже, профілактика соціального сирітства є важливою соціальною проблемою, що вимагає комплексного підходу, включаючи підтримку сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, розвиток системи раннього втручання, зміцнення інституту опіки та піклування, а також підвищення обізнаності суспільства щодо важливості забезпечення належних умов для розвитку та виховання кожної дитини.

1.2. Сутність поняття та причини соціального сирітства

Поняття «сирітство» є багатограним і може аналізуватися з різних наукових перспектив, кожна з яких вносить свій вклад у розуміння цього соціального явища. У лексикографічних джерелах існує два основні визначення терміну «сирота»: перше відноситься до дітей, які втратили своїх батьків, а друге стосується феодално-

залежного сільського населення в історичному контексті, зокрема на Стародавній Русі та в період XVI–XVIII століть.

За дослідженнями О. Трофимової, термін «сирота» має багату лінгвістичну історію та походить від слова «сирота» в українській і російській мовах, «сирь» у давньоруській і старослов'янській мовах, а також має відповідники в болгарській, сербохорватській, словенській, чеській, польській та лужицькій мовах. Це підтверджує загальнослов'янське і навіть індоєвропейське походження терміну, що вказує на його давнє коріння та поширеність у ранніх стадіях розвитку людського суспільства [21, с. 86].

Історично сирітство було поширеним соціальним явищем, пов'язаним з війнами, епідеміями та стихійними лихами, які призводили до загибелі батьків і залишали дітей без опіки. Відмова батьків від власних дітей та існування підкидьків, які виховувалися у чужих родинах, згадується в Біблії та стародавніх літературних джерелах. У педагогічній літературі сирітство розглядається як негативне соціальне явище, що впливає на життя неповнолітніх дітей, позбавлених батьківського піклування. Розрізняють два типи сирітства: біологічне та соціальне. Біологічні сироти - це діти, які втратили обох батьків або чії біологічні батьки померли, загинули або були визнані судом пропалими безвісти. Соціальні сироти – це діти, які є сиротами при живих батьках [53, с. 61-68].

Терміни «соціальний сирота» та «соціальне сирітство» набули поширення у науковій літературі у 1980-х роках у зв'язку зі зростанням кількості покинутих дітей та дітей без батьківського піклування. Соціальне сирітство відображає взаємовідносини суспільних і державних інститутів у забезпеченні прав та свобод дитини, а також вказує на відповідальність суспільства за створення умов для сімейного виховання дітей.

Наразі в науковій літературі розрізняють два головні типи сирітства: повне сирітство, яке виникає унаслідок смерті або зникнення батьків, та соціальне сирітство, що охоплює ситуації, коли діти не отримують належної турботи від батьків з різних причин. Соціальне сирітство привертає увагу дослідників, оскільки це складне явище, обумовлене різними факторами ризику [34, с. 12].

З погляду соціальної педагогіки, Л. Оліференко та Т. Шульга визначають «соціальних сиріт» як дітей, які з різних причин опинилися без опіки батьків, включно з випадками, коли батьки відмовляються від своїх дітей або позбавлені батьківських прав, а також у ситуаціях, коли батьки не можуть виконувати свої обов'язки через соціально-економічні, моральні, психологічні чи медичні проблеми.

Українські вчені Л. Артющкіна та А. Полянничко також розглядають «соціальних сиріт» як специфічну соціально-демографічну групу дітей, які формально мають батьків, але на практиці позбавлені батьківської опіки з різних причин [1].

Є. Рибінський виділяє категорію «соціально-обездолених дітей», до якої він відносить дітей, які зіштовхуються зі складними життєвими обставинами. Ця категорія включає сиріт, бездоглядних та безпритульних дітей, дітей з інвалідністю, жертв військових і міжетнічних конфліктів, стихійних лих та інших негативних ситуацій. Л. Шипіцина наголошує, що соціальне сирітство тісно пов'язане з проблемами бездоглядності та безпритульності. Вона також звертає увагу на явище «прихованого» соціального сирітства, коли діти, живучи з біологічними батьками, не отримують належної уваги та опіки, що може спонукати дитину до втечі з дому. А. Реан зауважує, що існуючі визначення не враховують всіх дітей, які опинилися в складних життєвих ситуаціях і потребують зовнішньої допомоги та підтримки. Він пропонує розширення поняття, включивши до нього «вуличних дітей» - дітей та підлітків до 18 років, які можуть проживати у біологічній родині або поза нею та більшу частину часу проводять на вулиці, де вони піддаються значному впливу вуличного способу життя [28, с. 111-116].

Відповідно до визначення Дитячого Фонду Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), «діти вулиці» включають:

1. Дітей, які втратили зв'язок із сім'ями, живуть у нестабільних умовах чи не мають фіксованого житла, кожної ночі шукаючи нове місце для сну. Їхні основні потреби - це виживання та пошук притулку (безпритульні діти).

2. Дітей, які зберігають зв'язок з сім'єю, але через бідність, переповненість житла, експлуатацію та різні види насильства проводять більшу частину часу на вулиці, іноді навіть вночі (бездоглядні діти).

3. Дітей з інтернатів та притулків, які з різних причин втекли з них і перебувають на вулиці (діти під державною опікою).

Деякі дослідники, такі як М. Воронцова, Т. Дубровська, В. Макаров, М. Галагузова, Л. Мардахаєв, І. Тернова та Н. Грачова, розширюють поняття «соціальні сироти», включаючи в цю категорію різні групи дітей, які зіткнулися з негативним впливом складних життєвих обставин:

1. «Відмовні» – діти, від яких батьки відмовилися у медичних закладах;
2. «Підкидьки» – діти, залишені без піклування батьків і передані до державного закладу правоохоронними органами;
3. «Відібрані діти» – неповнолітні, чиї батьківські права обмежені судом;
4. «Підопічні» – діти, які втратили батьківське піклування і передані судом під опіку або піклування громадянам;
5. «Прийомні діти» – неповнолітні, які залишилися без піклування батьків і прийняті до нової родини;
6. «Бездоглядні» – діти, над якими відсутній контроль з боку батьків або законних представників;
7. «Безпритульні» – неповнолітні, які не мають батьківського чи державного піклування та постійного місця проживання;
8. Діти «групи ризику» – неповнолітні, схильні до соціальної дезадаптації та девіантної поведінки через різні причини;
9. «Діти вулиць» – неповнолітні, що проводять значну частину часу на вулиці, включаючи тих, хто тимчасово покидає сім'ю, довго живе на вулиці або є вихованцями сиротинців [22, С. 160-170].

Х. Ілік у своїй дисертації виділяє дві основні категорії дітей, які можна класифікувати як соціальні сироти: по-перше, це діти, які через різні соціальні, економічні, політичні та морально-психологічні причини залишилися без батьківської опіки, при цьому їхні батьки можуть бути позбавлені батьківських прав відповідно до чинного законодавства, і вони перебувають під захистом держави або суспільства. По-друге, це діти, які юридично належать до своєї сім'ї, але фактично позбавлені належного догляду, оскільки їхні батьки не виконують своїх обов'язків належним

чином або зловживають своїми батьківськими правами, що перешкоджає нормальному розвитку дітей і іноді становить загрозу для їхнього здоров'я та життя [19, с. 16].

Отже, відповідно соціальні сироти – це категорія дітей, які, хоча і мають живих батьків, але фактично позбавлені їхнього піклування та підтримки через різноманітні негативні обставини в сім'ї. Це можуть бути ситуації, пов'язані зі зловживанням батьківськими правами, алкоголізмом, наркоманією, антисоціальною поведінкою або психічними захворюваннями батьків. Такі діти потребують особливої уваги та підтримки з боку держави та суспільства, а також відповідних соціальних програм і заходів для забезпечення їхнього благополуччя та розвитку.

Для розуміння сутності терміну «соціальне сирітство» важливо враховувати основні критерії, за якими визначається це явище. Серед них можна виділити такі:

1. Відмова батьків від дітей, як при народженні дитини, так і в подальшому періоді її життя;
2. Відсутність батьківської турботи, коли діти передаються на виховання рідним (бабусям, дідусям, тіткам тощо) або іншим людям при живих батьках, але без належного піклування з їх боку;
3. Експлуатація дітей в сім'ї, включає економічну або сексуальну експлуатацію.
4. Жорстоке поводження з дитиною, тобто фізичне насильство (побиття), психологічне насильство (позбавлення їжі, ізоляція), а також бездоглядність (залишення дитини без нагляду на тривалий час);
5. Стан самих дітей, включає такі проблеми, як психічні розлади, рання сексуальність, бродяжництво, проституція, алкоголізм та наркоманія [12].

Згідно з поглядами Л. Вейланде, поняття «соціальне сирітство» можна розглядати як аномальне явище, яке є наслідком соціальних потрясінь у житті суспільств. Це явище характеризується нестачею громадських та державних інститутів, що забезпечують дотримання основних прав та свобод дитини. Соціальне сирітство також вказує на кризу інституту сім'ї та негативний вплив суспільства на формування особистості дитини в соціальному, моральному, інтелектуальному та фізичному аспектах [5, с. 19].

Згідно з визначенням Л. Кальченко, соціальне сирітство розглядається як специфічний соціально-патологічний стан, який виявляється у наявності в суспільстві дітей, позбавлених опіки з боку біологічних батьків, які через різноманітні причини, такі як соціально-економічні, моральні, психолого-педагогічні та медичні, не виконують свої обов'язки щодо виховання, розвитку та соціалізації своїх дітей. Це відбувається через брак матеріальних, фінансових, соціокультурних та загальних соціальних умов для здійснення батьківських обов'язків, а також через недостатність у батьків почуття відповідальності, любові та милосердя. «Соціальні сироти» – це діти, які, хоча і можуть мати живих батьків, але фактично позбавлені належного батьківського піклування, емоційної підтримки та участі у суспільному житті, що є критично важливим для їхнього нормального особистісного розвитку. Ця категорія дітей потребує особливої уваги, захисту та допомоги з боку держави та суспільства, щоб забезпечити їм безпечне та благополучне майбутнє [22, с. 160–165].

Сучасні дослідження виявили, що соціальне сирітство є результатом взаємодії різноманітних факторів, які можна класифікувати наступним чином:

1) Глобальні та соціальні зміни:

- Вплив світових потрясінь та криз на стабільність суспільства;
- Міжнародні конфлікти, що призводять до переміщення населення та збільшення кількості біженців;
- Глобалізаційні процеси та їх вплив на традиційні суспільні структури.

2) Економічна та політична нестабільність:

- Погіршення економічної ситуації, що призводить до зростання рівня бідності;
- Соціальне розшарування, посилення нерівності між різними верствами населення;
- Політична нестабільність та її вплив на соціальну сферу.

3) Зміни у сімейних цінностях:

- Зниження стабільності шлюбу, зростання розлучень;
- Зростання позашлюбної народжуваності, зміна ставлення до сімейних відносин;

- Послаблення сімейних традицій та зв'язків.

4) Педагогічні виклики в родинах:

- Недостатня педагогічна компетентність батьків, відсутність необхідних знань та навичок для виховання дітей.

5) Девіантна поведінка батьків:

- Алкоголізм, наркоманія та інші форми залежності;

- Девіантна поведінка, що негативно впливає на виховання та розвиток дітей.

6) Демографічні проблеми:

- Материнська смертність, що призводить до втрати опіки над дітьми;

- Урбанізація населення, зміни в демографічній структурі суспільства.

7) Зміни в культурному та соціальному середовищі:

- Послаблення релігійних традицій, зміни в ціннісних орієнтаціях;

- Вплив масової культури та ЗМІ на формування світогляду молодого покоління.

8) Недоліки у сфері освіти та виховання:

- Недосконалість системи освіти, відсутність адекватної підтримки для дітей зі складних сімей;

- Недостатній розвиток служб допомоги дітям, недоліки в організації соціальної роботи.

9) Проблеми в системі захисту прав дітей:

- Недосконалість соціальної політики держави, відсутність ефективних механізмів захисту прав дітей;

- Недостатність служб захисту прав дітей, проблеми в реалізації заходів соціального захисту [3, с. 72].

В. Н. Брутман вважав, що при аналізі причин виникнення соціального сирітства доцільно виходити з середовища їх виникнення. Він виділив два основних критерії: зовнішні фактори, що негативно впливають на сім'ю, та внутрішні фактори, що виникають безпосередньо в сімейному середовищі під впливом зовнішніх умов.

Зовнішні причини соціального сирітства пов'язані з державою і включають економічну нестабільність, бідність, зростання злочинності, збройні конфлікти,

інфляцію, безробіття та інші. Ці фактори мають об'єктивний характер і залежать від державної політики. Вони впливають на стабільність сімей, викликаючи почуття незахищеності та страху перед майбутнім, що може призвести до напруги в сім'ї та негативно вплинути на виховання дітей.

Внутрішні причини соціального сирітства формуються в сімейному середовищі і мають суб'єктивний характер. Вони залежать від зовнішніх негативних факторів, але виникають через внутрішні сімейні проблеми. До таких причин відносяться позашлюбне народження дитини, відмова від немовлят, погані матеріальні та житлові умови, помилки у вихованні, жорстокість і знущання з боку батьків, алкоголізм, наркоманія, ув'язнення батьків та неповні сім'ї.

Соціально-психологічні наслідки соціального сирітства для дітей включають глибокі депресивні стани, відсутність бажання спілкуватися, дратівливість, агресивність, тривожність, недовіру до навколишнього світу, шкільну дезадаптацію та девіантні поведінкові прояви [4, с.11–12]

У підсумку, соціальне сирітство – це складне та багатогранне явище, що охоплює дітей, які фактично позбавлені батьківського піклування та підтримки через різноманітні негативні обставини в сім'ї, такі як зловживання батьківськими правами, алкоголізм, наркоманія, антисоціальна поведінка або психічні захворювання батьків. Це явище зумовлене цілим рядом факторів, включаючи глобальні та соціальні зміни, економічну та політичну нестабільність, зміни у сімейних цінностях, девіантну поведінку батьків, демографічні проблеми, зміни в культурному та соціальному середовищі, недоліки у сфері освіти та виховання, а також проблеми в системі захисту прав дітей. Соціальні сироти потребують особливої уваги та підтримки з боку держави та суспільства, а також відповідних соціальних програм і заходів для забезпечення їхнього благополуччя та розвитку.

1.3. Сучасний стан соціального сирітства в Україні та за кордоном

Сучасний стан соціального сирітства в Україні характеризується значними викликами та проблемами, які вимагають уваги з боку держави, суспільства та міжнародних організацій. Незважаючи на зусилля уряду щодо реформування системи захисту прав дітей та покращення умов їхнього виховання та розвитку, кількість соціальних сиріт залишається високою. Проблема соціального сирітства в Україні загострилася через економічні труднощі, військовий конфлікт на сході країни, внутрішнє переміщення населення та інші соціальні чинники.

Аналіз нормативно-правових актів, що регулюють діяльність держави стосовно соціального захисту сиріт, показує, що на рівні законодавства України терміни «соціальне сирітство» та «соціальні сироти» не використовуються. Натомість застосовуються поняття «діти-сироти», «діти, позбавлені батьківського піклування», «особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [40].

Відповідно до Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «дитина-сирота» означає дитину, яка втратила обох батьків внаслідок їх смерті або загибелі. З іншого боку, «діти, позбавлені батьківського піклування» – це діти, які не мають опіки з боку батьків з різних причин, включно з випадками, коли батьки позбавлені батьківських прав, визнані безвісно відсутніми або недієздатними, перебувають на тривалому лікуванні, що не дозволяє їм виконувати свої обов'язки, а також включають дітей, яких покинули батьки, та бездомних дітей. Це визначення розкриває ключові причини соціального сирітства та розділяє дітей на дві основні категорії залежно від їх соціального статусу: діти, які виховуються у сім'ї, та діти, які виховуються поза біологічною сім'єю. Остання категорія включає дітей, які втратили батьківську опіку з різних причин, а також дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах [18, с. 3–11].

Таким чином, українське законодавство надає чіткі визначення та критерії для ідентифікації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що є важливою основою для забезпечення їх соціального захисту та підтримки.

Перше системне дослідження соціального сирітства в Україні було проведено в 1998 році в рамках проекту ЮНІСЕФ «Трансформація державної системи інститутів піклування про дитину в Україні», яке виявило ряд важливих аспектів та проблем, пов'язаних з соціальним сирітством в країні. Зокрема, дослідження зосередилося на аналізі причин та наслідків соціального сирітства, а також на оцінці ефективності існуючих механізмів державної підтримки та захисту дітей без батьківського піклування. Це дослідження стало важливим кроком у розумінні проблеми соціального сирітства в Україні та визначенні напрямків подальших дій для покращення ситуації [49, С. 26].

Деякі дослідники сходяться в думках щодо причин та чинників соціального сирітства в Україні. О. В. Безпалько наголошує на таких аспектах, як економічні труднощі багатьох родин, відсутність роботи у батьків, брак сталого житла, асоціальний спосіб життя батьків, залежності, примус дітей до жебрацтва та різні види насильства над дітьми [2].

І. А. Галатир розширює цей перелік, зазначаючи слабкість державних установ, відповідальних за виховання та освіту дітей, та погіршення умов перебування дітей у державних закладах [9, С. 10-12]. Н. А. Волобуєва висвітлює додаткові причини, такі як занепад моральних цінностей у сім'ї, зростання кількості дітей, народжених поза шлюбом, нездатність батьків до виховання, девіантна поведінка батьків, висока материнська смертність, урбанізація, послаблення релігійних традицій, проблеми з алкоголізмом та наркоманією, недоліки в системі освіти та виховання, вплив мас-медіа та масової культури, недостатній розвиток служб підтримки дітей, експлуатація та крадіжки дітей, а також недосконалість соціальної політики держави [8, С. 5-6].

Окрім загальних визначених причин соціального сирітства, існують специфічні фактори, характерні для України, що сприяють виникненню соціального сирітства. Однією з таких причин є неефективність обраної стратегії державної соціальної політики у сфері профілактики та вирішення проблеми соціального сирітства. Це проявляється у кількох аспектах:

1. Невідповідність соціальної політики держави національним та культурним традиціям. Українська традиція піклуватися про сиріт «усім світом» та влаштування

дітей у сільські родини за рахунок коштів громади не знаходить належного відображення у сучасній соціальній політиці. Світовий досвід і історія України показують, що залучення суспільства до вирішення цієї проблеми є ефективним підходом;

2. Фокус на боротьбі з наслідками, а не з причинами. Державні заходи часто спрямовані на усунення наслідків соціального сирітства, а не на ліквідацію його причин. Попередження соціального сирітства шляхом підтримки сімей у кризових ситуаціях має стати пріоритетом у державній соціальній політиці;

3. Неefективність системи влаштування дітей. Підхід, обраний у радянський період, що полягав у влаштуванні дітей у спеціалізовані заклади, не виправдав себе. Це призвело не тільки до зростання кількості соціальних сиріт, але й до їх соціально-психологічної деформації та розширення мережі закладів для дітей-сиріт [62, С. 7-10].

Визнання проблеми соціального сирітства державою та суспільством потребує рішучих дій для її вирішення. У 2017 році була прийнята Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, яка мала на меті розширити можливості запобігання соціальному сирітству, зокрема шляхом надання допомоги сім'ям у складних життєвих обставинах [50]. Національна стратегія України, спрямована на профілактику соціального сирітства, є «Національна стратегія профілактики соціального сирітства до 2026 року», розроблена Міністерством соціальної політики спільно з Дитячим фондом ООН в Україні (ЮНІСЕФ) та громадськими організаціями, включаючи міжнародну організацію «Право на здоров'я» (HealthRight International) в Україні включає такі важливі аспекти як:

- Відновлення в навчальних програмах закладів освіти факультативного курсу «Етика і психологія сімейного життя»;

- Забезпечення раннього виявлення сімей у складних життєвих обставинах та їх оперативне спрямування до центрів соціальних служб;

- Підтримка працевлаштування та зайнятості працездатних членів сімей, що перебувають у групі ризику;

- Обмеження вилучення дітей з сімей до ситуацій, коли існує безпосередня загроза їхньому життю та здоров'ю;
- Ведення обліку дітей, які потребують посиленої уваги, у закладах освіти та інформування відповідних служб;
- Проведення профілактичної та просвітницької роботи з дітьми та молоддю з сімей у складних життєвих обставинах;
- Розробка та впровадження ефективних форм роботи з профілактики соціального сирітства;
- Виявлення та підтримка сімей, що не можуть або не бажають виконувати обов'язки щодо догляду за дітьми;
- Покращення рівня обслуговування дітей, які залишились без батьківського піклування, та їхнього розвитку;
- Інтеграція зусиль різних органів та служб для захисту прав дітей, які залишились без батьківського піклування [38].

Однак, згідно зі звітом Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, реформа деінституціалізації не досягла своїх цілей через неефективні управлінські рішення та відсутність координації. Багато заходів, спрямованих на скорочення кількості закладів для дітей, не вплинули на процес деінституціалізації, а лише призвели до викривлення статистики. Звіт також вказує на руйнування системи органів та служб у справах дітей, що призвело до відсутності ефективного захисту прав дітей. Не всі територіальні громади створили служби у справах дітей, а новоутворені служби часто не мають достатньої кількості спеціалістів та ресурсів для виконання своїх функцій [41]. В «Національній стратегії профілактики соціального сирітства» вказується, що щорічно приблизно 8 тисяч дітей втрачають батьківське піклування. Основними причинами цього є важкі життєві умови, невідповідальне ставлення батьків до своїх зобов'язань, зловживання алкоголем та наркотиками, а також жорстоке поводження з дитиною [39].

Досвід реформ в Україні підкреслює, що адміністративні методи самі по собі не є достатніми для вирішення складних соціальних проблем, таких як соціальне сирітство та бездоглядність дітей. Ефективне вирішення цих питань вимагає

комплексного підходу, який включає не тільки організаційно-правові заходи, але й соціально-психологічні інтервенції. Це означає, що необхідно поєднувати зусилля державних структур, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та інших зацікавлених сторін для розробки та реалізації ефективних стратегій профілактики соціального сирітства. Такі стратегії мають включати підтримку виховного потенціалу сімей, раннє виявлення родин, які опинилися у складних життєвих обставинах, та надання їм вчасної допомоги, а також перехід від покарання сімей до їх всебічної підтримки та захисту. Важливо також забезпечити координацію дій різних учасників процесу, включаючи органи соціального захисту, освітні та медичні установи, правоохоронні органи, громадські організації та інші. Тільки такий комплексний підхід може забезпечити ефективну профілактику соціального сирітства та захист прав дітей в Україні [33, С. 56-61].

Порівняльний аналіз статистичних даних щодо влаштування дітей-сиріт в Україні показує, що кількість дітей, які щороку отримують статус тих, що залишилися без піклування батьків, приблизно збігається з кількістю дітей, які влаштовуються в сім'ї. Це призводить до того, що загальна чисельність дітей в установах залишається сталою через надходження нових випадків. З 2009 року спостерігалось зниження чисельності дітей цієї категорії, завдяки активній соціальній політиці держави, зокрема роботі з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах, з самотніми матерями та підтримці національного всиновлення. Проте, зменшення чисельності таких дітей в останні два роки не є результатом ефективної діяльності держави, а наслідком скорочення території, яку вона контролює, і де можливий облік цих дітей. Відповідно до даних Державної служби статистики України, на кінець 2016 року кількість дітей-сирот складала 71 178 осіб (без урахування території Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та деяких зон антитерористичної операції). При цьому більшість з них, а саме 77-80%, є дітьми, які мають живих батьків, але позбавлені їхньої опіки. У період з 2003 по 2013 рік кількість дітей без батьківського піклування в Україні коливалася від 96 до 103,5 тисяч осіб [14].

Станом на початок 2014 року вже 85% дітей-сиріт та дітей, які з різних причин втратили батьківське піклування, виховуються в сім'ях опікунів, піклувальників,

прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу. Кількість прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу постійно зростає, що свідчить про активний розвиток сімейних форм виховання в країні.

З початком війни в Україні ситуація з соціальним сирітством стала більш складною. За даними Національної соціальної сервісної служби України, станом на 1 квітня 2023 року, багато дітей отримали статус «позбавлений батьківського піклування» з різних причин, пов'язаних із війною. Зокрема, 496 дітям надано такий статус через перебування батьків на окупованих територіях чи в зонах бойових дій, 17 дітей позбавлені батьківського піклування через зникнення батьків безвісти, 9 дітей мають батьків-військовополонених, а 83 дитини набули статусу через непідтвердженість факту смерті батьків. Крім того, 219 дітей отримали статус дитини-сироти через смерть або загибель батьків внаслідок війни.

Загалом в Україні нараховується 7 579 700 дітей, з них 69 852 є сиротами, з яких понад 23 тисячі - діти-сироти, а ще 47 229 - позбавлені батьківського піклування. Крім того, 6 тисяч дітей чекають на всиновлення, а 326 дітей вважаються безпритульними.

Згідно з інформацією, наданою Національною соціальною службою, на сьогодні в Україні 1656 осіб висловили бажання усиновити дітей, в той же час існує очікування на усиновлення 15 697 дітей, які залишилися без батьківського піклування. За період активних військових подій було успішно усиновлено близько 700 дітей, згідно зі звітом В. Луцика, голови Національної соціальної служби (дані на 19 липня 2023 року) [56, С. 98-103]. Це вимагає збільшеної уваги та втручання з боку держави та суспільства для забезпечення ефективної системи усиновлення, яка відповідатиме потребам усіх дітей, що залишилися без піклування батьків.

Стан соціального сирітства за кордоном відрізняється залежно від країни, її соціально-економічного розвитку, культурних особливостей та законодавчої бази. В розвинених країнах, таких як США, Канада, країни Західної Європи, існує високий рівень соціальної підтримки для дітей, які залишилися без піклування батьків. В цих країнах активно розвиваються альтернативні форми виховання, такі як прийомні сім'ї, фостерний догляд та усиновлення, а також надаються соціальні послуги для підтримки біологічних сімей, щоб запобігти виникненню соціального сирітства.

У Великобританії питання дітей, які перебувають під опікою, є предметом постійної уваги держави та різних соціальних організацій. За даними Children's Commissioner for England, станом на кінець березня 2023 року, кількість дітей, які перебували під опікою, сягнула 80,080. Це становить збільшення порівняно з попередніми роками, відображаючи тенденцію до зростання кількості таких дітей в країні. Діти можуть бути взяті під опіку з різних причин, включаючи випадки зловживань, недбалості, втрати батьків або інші складні обставини в сім'ї. Система опіки у Великобританії спрямована на забезпечення безпеки та добробуту дітей, які не можуть залишатися у своїх біологічних сім'ях.

У Німеччині згідно з даними Федерального статистичного бюро, у 2023 році кількість дітей, які перебували під опікою держави, сягнула 53,300. Це число включає дітей, які були вилучені з сімей з причин зловживань, недбалості, а також тих, хто потребує особливого захисту через втрату батьків або інші трагічні обставини. Особливу увагу в Німеччині приділяють дітям мігрантів та біженців, які становили приблизно 25% від загальної кількості дітей під опікою у 2023 році. Це пов'язано з тим, що мігранти та біженці часто стикаються з особливими труднощами та викликами, включаючи мовні бар'єри, культурні відмінності, а також психологічні травми внаслідок війни або переслідувань.

У Франції система захисту дітей охоплює широкий спектр послуг та підтримки для дітей, які зіштовхуються з різними викликами або потребують особливого захисту. Згідно з даними Міністерства солідарності та здоров'я Франції, у 2023 році близько 300,000 дітей отримували допомогу від державних служб захисту дітей. Це діти, які перебувають під опікою, а також тих, хто отримує інші види підтримки, такі як соціальне супроводження, психологічну допомогу або освітні програми.

Статистика щодо дітей під опікою в Італії відображає різноманітність ситуацій, з якими доводиться стикатися соціальним службам країни. Згідно з даними Istituto degli Innocenti, у 2022 році кількість дітей, які перебували під опікою, сягнула приблизно 25,000. Ці діти могли бути вилучені з сімей з різних причин, включаючи випадки зловживань, недбалості, економічних труднощів або інших обставин, що ставлять під загрозу їхнє благополуччя.

В Іспанії, відповідно до Міністерства прав людини, соціальних справ та рівності Іспанії, у 2023 році кількість дітей під опікою склала 46,000.

В країнах, що розвиваються, проблема соціального сирітства може бути більш гострою через бідність, військові конфлікти, епідемії та недостатність соціальних послуг. В таких країнах діти часто опиняються в інтернатних закладах або на вулицях.

Міжнародні організації, такі як ЮНІСЕФ та Міжнародна організація з питань міграції, активно працюють над питаннями захисту прав дітей та підтримки дітей, які залишилися без батьківського піклування. Вони надають допомогу країнам у розробці та впровадженні програм, спрямованих на підтримку сімей, профілактику соціального сирітства та забезпечення дітей можливістю виховуватися в сімейному середовищі [63, С. 70-85].

У багатьох країнах світу приділяється увага реформуванню системи опіки та виховання дітей, що залишилися без батьківського піклування, з акцентом на деінституціалізацію та розвиток сімейних форм виховання. Це включає розробку та впровадження програм підтримки прийомних сімей, створення мережі соціальних працівників, які надають консультації та допомогу сім'ям, а також розробку програм реабілітації та інтеграції для дітей, які повертаються з інтернатних закладів до сімей.

Крім того, важливим аспектом є розвиток законодавчої бази, яка регулює питання опіки, усиновлення та захисту прав дитини. Багато країн приймають національні стратегії та програми, спрямовані на зменшення кількості дітей в інтернатних закладах та підтримку сімейного виховання. Також значну роль у вирішенні проблеми соціального сирітства відіграють недержавні організації та волонтерські рухи, які надають допомогу дітям та сім'ям, займаються просвітницькою діяльністю та залучають увагу суспільства до цієї проблеми [67, С. 1266-1272].

У цілому, для подолання проблеми соціального сирітства важливою є комплексна державна політика, яка включає розвиток соціальних послуг для сімей, підтримку альтернативних форм сімейного виховання, захист прав дитини та сприяння її соціальній інтеграції.

Підводячи підсумки теоретичного дослідження проблеми, можемо стверджувати, що:

1) Профілактика соціального сирітства є важливим напрямком соціальної роботи, спрямованим на запобігання виникненню ситуацій, за яких дитина може втратити можливість отримувати повноцінну турботу та підтримку від батьків або опікунів. Вона передбачає реалізацію комплексних заходів, спрямованих на підтримку сімей у складних життєвих обставинах, зміцнення сімейних цінностей, розвиток системи раннього втручання та підвищення обізнаності суспільства щодо важливості забезпечення належних умов для розвитку та виховання дітей. Вирішення цієї проблеми вимагає злагоджених зусиль державних інституцій, недержавних організацій, громадськості та кожної сім'ї, а також розробки та реалізації ефективних програм і стратегій, заснованих на наукових дослідженнях та кращих практиках;

2) Соціальне сирітство є багатограним явищем, що охоплює дітей, які фактично позбавлені батьківського піклування, хоча їхні біологічні батьки можуть бути живими. Це становище може виникнути з різних причин, включаючи соціально-економічні труднощі, зловживання батьківськими правами, алкоголізм, наркоманію, жорстоке поводження з дитиною, а також через педагогічні недоліки у вихованні. Соціальне сирітство має серйозні соціально-психологічні наслідки для дітей, такі як депресія, агресія, тривожність, дезадаптація та девіантна поведінка, що вимагає комплексного підходу до вирішення цієї проблеми з боку держави та суспільства;

3) Сучасний стан соціального сирітства в Україні та за кордоном характеризується різними викликами та підходами до їх вирішення. В Україні проблема залишається актуальною через економічні труднощі, військовий конфлікт та недостатню ефективність реформ. Незважаючи на прийняття стратегій та програм, спрямованих на профілактику соціального сирітства, виклики, пов'язані з реалізацією цих ініціатив, потребують подальшої уваги та зусиль з боку держави та суспільства. В розвинених країнах існує високий рівень соціальної підтримки для дітей, які залишилися без батьківського піклування, та активно розвиваються альтернативні форми виховання, такі як прийомні сім'ї та усиновлення. Водночас в країнах, що розвиваються, проблема соціального сирітства може бути більш гострою через бідність, військові конфлікти та недостатність соціальних послуг.

РОЗДІЛ 2. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРОФІЛАКТИКИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

2.1. Огляд основних стратегій профілактики соціального сирітства у європейських країнах

На основі вивчених джерел наукової літератури ми зробили висновок, що профілактика соціального сирітства є критично важливим аспектом соціальної роботи, що вимагає комплексного підходу та злагодженої взаємодії між державними інституціями, громадськими організаціями та сім'ями. Соціальне сирітство, як багатогранне явище, потребує глибокого аналізу причин його виникнення та розробки ефективних стратегій для підтримки сімей у складних життєвих обставинах. В сучасному світі спостерігаються складні та багатозначні процеси, що характеризуються зростанням конфліктів між поколіннями та соціальними групами, різким зниженням життєвого рівня більшості людей, а також зменшенням етичних стандартів у суспільстві. Ці фактори сприяють збільшенню проблеми соціального сирітства, яка стає все більш нагальною, оскільки кількість дітей, що належать до цієї категорії, неухильно зростає. У зв'язку з цим важливим є аналіз розвитку закордонних систем профілактики соціального сирітства, з метою впровадження їхнього передового досвіду.

На початкових стадіях розвитку суспільства не існувало визначених установ для догляду та виховання дітей-сиріт. Значні зміни у ставленні до сиріт та їхнього становища в суспільстві відбулися з поширенням християнства у більшості європейських країн. Почали з'являтися перші ознаки системи соціальної підтримки, такі як орантотрофії та бретотрофії (виховні будинки). Зміна у державній політиці та суспільній свідомості до більш гуманного та демократичного підходу до прав дітей-сиріт була підготовлена ідеями французьких просвітителів, таких як Ж. Ж. Руссо, Вольтер, Ш. Монтеск'є та Д. Дідро, а також еволюцією гуманістичних суспільних

тенденцій Я. А. Коменського та інших. Прийняття «Декларації прав людини» французьким Конвентом у 1793 році істотно вплинуло на зміну форм організації соціальної підтримки дітей-сиріт [47, с. 30].

На початку 20-го століття в Європі була створена чітка система соціальної підтримки, яка охоплювала вже сформовані соціальні інститути державної та громадської благодійності. Ця система перетворила спонтанні дії на організовані форми соціальної допомоги, які включали страхування, лікування, виховання та освіту, відповідно до реалізації прав людини. Кожна країна Західної Європи пройшла свій шлях розвитку цих напрямків, у тому числі створення національної системи спеціальної освіти. Незважаючи на певні відмінності, можна виокремити спільні етапи для всіх країн: початковий період і формування передумов для зміни ставлення суспільства до соціальних сиріт, створення перших структур громадського піклування, розширення різних форм закритого піклування та спеціальних установ, законодавче закріплення системи, розвиток системи соціальної допомоги і диференціація системи професійної освіти, удосконалення та створення нових організаційних напрямків соціальної допомоги на основі принципів нормалізації та інтеграції [68, с. 31-33].

У Європі питанням соціального сирітства приділяється значна увага, проблема вирішується в контексті інших питань, пов'язаних з дітьми та молоддю. Хоча проблема соціального сирітства існує, вона не є гострою. Основні міжнародні документи, що стосуються захисту та дотримання прав дітей, позбавлених батьківського піклування, включають:

1. Конвенцію про права дитини – це основоположний міжнародний договір, який визначає цивільні, політичні, економічні, соціальні та культурні права дітей. Конвенція встановлює стандарти для захисту та добробуту дітей у всьому світі та закликає держави-учасниці забезпечити ці права кожній дитині без дискримінації.

2. Загальний коментар № 14 Комітету ООН з прав дитини (2013) – цей документ надає детальне тлумачення статті 3 Конвенції про права дитини, яка стосується принципу «найкращих інтересів дитини». Коментар роз'яснює, як цей принцип має

бути застосований у різних ситуаціях та контекстах, щоб забезпечити найкращий захист і добробут дітей;

3. Рекомендацію № 5 (2005) Комітету міністрів Ради Європи від 16 березня 2005 року – ця рекомендація стосується захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають або ризикують перебувати поза батьківським доглядом. Вона наголошує на необхідності розробки національних стратегій та політик для підтримки дітей та їхніх сімей, а також для забезпечення якісного альтернативного догляду;

4. Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи 1371 (1998) – спрямована на заохочення держав-членів Ради Європи до розробки та впровадження комплексних політик і програм, спрямованих на підтримку сімей та запобігання соціальному сирітству;

5. Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи 1601 (2003) – цей документ зосереджений на покращенні якості життя дітей та молоді, які потребують спеціального захисту, включаючи дітей, позбавлених батьківського піклування. Рекомендація закликає до розробки ефективних механізмів моніторингу та оцінки в цій галузі;

6. Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми Генеральної Асамблеї ООН (2009) – ці принципи мають на меті забезпечення найкращого захисту та добробуту дітей, які тимчасово або постійно позбавлені сімейного догляду. Вони надають рекомендації щодо альтернативних форм догляду, включаючи прийомні сім'ї та дитячі будинки, та закликають до відповідального планування та реалізації такого догляду.

Попри те, що Конвенція про права дитини є обов'язковою до виконання, а Рекомендація № 5 (2005) Комітету міністрів Ради Європи від 16.03.2005 та Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми Генеральної Асамблеї ООН (2009) мають рекомендаційний характер, всі вони становлять основу для створення, реформування та функціонування системи альтернативного догляду за дітьми, що залишилися без піклування батьків, у всьому світі. Ці документи розроблені на основі

наявного міжнародного досвіду і враховуються національними державами при реалізації внутрішніх політик і практик [25, с. 12-21].

У Європі та на міжнародному рівні існує ряд документів та ініціатив, спрямованих на захист прав дітей, позбавлених батьківського піклування, та покращення їхнього становища. Окрім зазначених вище документів, до важливих ініціатив у цій сфері належать:

1) Стратегія ЄС щодо прав дитини (2021-2024), яка спрямована на посилення захисту прав дитини в усіх політиках та діях Європейського Союзу, зокрема щодо дітей, які перебувають у вразливому становищі, включаючи дітей, позбавлених батьківського піклування;

2) Декларація прав дитини (1959). Хоча цей документ є попередником Конвенції про права дитини, він все ще важливий як основа для розуміння та захисту прав дітей.

3) Стамбульська конвенція (2011). Ця конвенція Ради Європи з питань запобігання та боротьби з насильством щодо жінок та домашнім насильством також містить положення, спрямовані на захист дітей від насильства та забезпечення їхніх прав;

4) Резолюція Європейського парламенту від 11 березня 2021 року щодо стратегії ЄС щодо прав дитини. Вона підкреслює необхідність забезпечення прав та добробуту всіх дітей, зокрема тих, хто перебуває в ризикованих ситуаціях.

Комплексний аналіз міжнародно-правових документів, законодавства окремих країн та сформованої практики його застосування дозволяє зробити висновок про те, що особлива увага в країнах Європи приділяється профілактиці соціального сирітства.

Профілактика соціального сирітства є важливим завданням для багатьох європейських країн. Різні держави впроваджують різноманітні програми та заходи, спрямовані на попередження виникнення соціального сирітства та підтримку сімей, що опинилися у скрутних обставинах. Аналіз Керівних вказівок ООН щодо альтернативного догляду за дітьми дозволяє виділити рівні роботи, на яких здійснюються різні види профілактичних програм і заходів для попередження соціального сирітства, розглянемо їх більш детально.

Аналіз Керівних вказівок ООН щодо альтернативного догляду за дітьми (2009) дозволяє виділити рівні роботи, що проводиться для запобігання потребі в альтернативному догляді, тобто в догляді, який замінює сімейний, з боку третіх осіб поза сім'єю [26].

Перший рівень полягає у забезпеченні доступу населення до основних видів послуг, спрямованих на підтримку сім'ї у виконанні її обов'язків щодо дитини та можливості дитини підтримувати відносини з обома батьками. Цей рівень включає доступ до належного житла, основних медичних послуг, освіти, соціального забезпечення, допоміжних соціальних послуг, таких як лікування випадків наркотичної та алкогольної залежності, послуги з денного догляду, фінансову допомогу, школи половженого дня тощо. Важливе значення надається організації домашніх відвідувань дітей, курсам для дітей та батьків, груповим зустрічам з іншими сім'ями.

У Великобританії профілактичні програми соціального сирітства зосереджені на підтримці сімей для запобігання виникненню ситуацій, що можуть призвести до втрати дітьми домашнього затишку, та на забезпеченні ефективної системи опіки для тих, хто все ж таки опинився поза своєю біологічною родиною. Однією з ключових ініціатив є раннє втручання та підтримка сімей. Уряд Великобританії розробив ряд програм, таких як Sure Start Children's Centres, які надають послуги для сімей з маленькими дітьми, включаючи доступ до раннього навчання, охорони здоров'я, підтримки батьківства та консультаційних послуг. Також існує програма Family Nurse Partnership, яка надає спеціалізовану підтримку молодим першоразовим матерям через регулярні домашні візити від кваліфікованих медсестер. Інша важлива програма - Troubled Families Programme, спрямована на підтримку сімей, що стикаються з різними складнощами, з метою покращення їхнього добробуту та запобігання соціальному сирітству. Також з моменту народження всі діти беруть участь у діяльності різних агентств та установ, що належать до сфери охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення. Значна кількість професіоналів (медсестри, лікарі, вихователі, педагоги) відіграють важливу роль у формуванні особистості дитини. Діти, які перебувають у групі ризику, піддаються ретельній оцінці з боку соціальних

працівників, які після її завершення визначають, яким чином буде надана допомога цим дітям. Крім того, у Великобританії існує реєстр з захисту прав дітей, що містить відомості про дітей, яким була завдана шкода у вигляді зневаження потреб дитини, емоційного та фізичного насильства тощо. Дитина потрапляє до реєстру після проведення соціальним працівником розслідування. На засідання спеціального комітету запрошується біологічна (кровна) сім'я дитини та сама дитина (якщо їй більше 8 років). Для цієї сім'ї розробляється план захисту дитини, метою якого є якнайшвидше зняття дитини з обліку в реєстрі після надання необхідного обсягу послуг [35].

Латвія для підвищення відповідальності на місцевому рівні зібрала разом усі муніципальні служби допомоги сім'ї, щоб створити набір послуг на підтримку вразливих сімей за місцем проживання. Цей комплексний підхід в Латвії включає надання консультаційних послуг, психологічної підтримки, юридичної допомоги та соціальної роботи з метою попередження соціального сирітства та підтримки стабільності в сім'ях. Послуги орієнтовані на вирішення конкретних проблем, з якими стикаються сім'ї, таких як бідність, безробіття, зловживання алкоголем чи наркотиками, домашнє насильство та інші складні життєві обставини. Муніципальні служби співпрацюють з різними державними та недержавними організаціями, школами, медичними установами та іншими зацікавленими сторонами, щоб забезпечити комплексний підхід до підтримки сімей. Вони також працюють над підвищенням обізнаності громадськості про доступні послуги та ресурси.

У Румунії створено Національне агентство з захисту прав дитини та усиновлення з паралельними муніципальними структурами та активною участю неурядових організацій, створено відділення матері та дитини, центри денного перебування, сімейне консультування, розвиваються патронат, усиновлення та возз'єднання.

В Албанії діє консультаційна служба для дітей у найбільш бідному районі, яка працює у партнерстві з Датським відділенням дитячого фонду «Рятуйте дітей». Ця служба надає різноманітні послуги, включаючи психологічну підтримку, соціальне консультування та допомогу у вирішенні юридичних питань. Її метою є підтримка

дітей та їхніх сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, з метою покращення їхнього соціального та психологічного благополуччя [69, С. 31-45].

Згідно з Керівними вказівками ООН щодо альтернативного догляду за дітьми в рамках первинної профілактики держави зобов'язані заохочувати заходи з боротьби з бідністю, дискримінацією, насильством, жорстоким поведінням з дітьми та сексуальними посяганнями та зловживанням алкоголем та наркотиками.

Другий рівень – робота з сім'ями в ситуації загрози вилучення дитини чи відмови від дитини. У випадку добровільної відмови від дитини рекомендується державі забезпечити консультаційну та соціальну підтримку сім'ї, яка спонукала б батьків дбати про свою дитину у подальшому. Конкретна та своєчасна допомога сім'ям, діти з яких можуть бути розміщені в інтернаті, дає можливість сім'ям подолати кризу. Це може бути допомога в отриманні належних за законом соціальних виплат, сприяння у вирішенні житлових проблем, працевлаштування, допомога батькам дітей з особливими потребами, створення центру денного перебування тощо. При добровільному залишенні дитини держава повинна забезпечити всебічну оцінку ситуації та вибрати найкраще альтернативне розміщення, включаючи можливість передачі дитини родичам із забезпеченням відповідної державної соціальної підтримки [43, С. 88-89].

Так, на сьогоднішній день кількість дітей, розміщених у родини родичів, варіюється від 3% у Фінляндії та 5% у Швеції, Великобританії, до 63% у Латвії та 75% у Португалії.

Якщо дитину потрібно терміново вилучити з сім'ї, коли є підстави вважати, що її благополуччя під загрозою, рішення про це повинні приймати компетентні органи відповідно до законодавства за чітко визначеними критеріями та процедурами. Зазначена ситуація також підлягає судовому нагляду.

Більшість країн Західної Європи підтверджують, що до прийняття рішення про вилучення дитини з сім'ї вислуховується думка самої дитини. У більшості країн враховується зрілість дитини та здатність до міркування, а в деяких країнах законом встановлений максимальний віковий ліміт.

Як діти, так і батьки мають право оскаржити таке рішення у відповідній судовій інстанції. Такого права немає у дітей у таких країнах: Естонія, Німеччина, Італія, Литва, Польща та Сербія (з деякими винятками). У деяких країнах діти (та іноді батьки) можуть звертатися самостійно до інших інстанцій, окрім суду, наприклад, до Уповноваженого з прав дитини [10, с. 18-22].

У Франції велика увага приділяється збереженню сімейних зв'язків. Соціальні служби пропонують різноманітні програми підтримки для сімей, які перебувають у складних обставинах, включаючи психотерапію, групи самопомоги та допомогу у вирішенні побутових питань.

В Іспанії існує мережа центрів підтримки сімей, які надають інтегровані послуги для запобігання соціальному сирітству. Ці центри пропонують консультування, медіацію у конфліктах, навчальні програми для батьків та інші послуги.

Третій рівень включає заходи, спрямовані на потенційне повернення дитини до сім'ї з системи альтернативного догляду. Ситуація дитини, яка перебуває в прийомній сім'ї або в закладі інтернатного типу, повинна регулярно переглядатися з метою визначення можливостей повернення до біологічної сім'ї або встановлення постійного контакту з кровною сім'єю та родичами, а у разі неможливості – з метою розміщення в заміній сім'ї.

Реінтеграції дітей приділяється велике значення в країнах Європейського Союзу. Під реінтеграцією розуміється процес, при якому дитина, розлучена зі своєю сім'єю, передається назад у сім'ю для забезпечення захисту та турботи, при цьому акцент робиться не просто на фізичному поверненні дитини до сім'ї, а й на формуванні взаєморозуміння та підтримки між повернутою дитиною та її сім'єю.

Реінтеграції дітей приділяється велике значення в країнах Європейського Союзу. Як викладено в Керівних вказівках ООН щодо альтернативного догляду за дітьми, реінтеграція має здійснюватися в рамках ретельно оціненого, узгодженого, продуманого та контрольованого процесу. Для позитивного ефекту потенційної реінтеграції під час альтернативного розміщення рекомендується проводити роботу з сім'єю та забезпечувати контакти дитини з біологічною сім'єю. Спочатку

рекомендується розміщувати вилучену дитину, по можливості, ближче до місця звичайного проживання для полегшення контактів з сім'єю, подальшої реінтеграції та зведення до мінімуму розриву з культурним, соціальним та освітнім середовищем [11].

Актуальні статистичні дані по всім країнам Європи відсутні, відомо, що у 21 країні з 28 не ведеться статистика за кількістю успішних воз'єднань сімей. В Естонії 10% дітей, вилучених з сімей у 2023 році, були повернуті додому у тому ж році. В Хорватії успішно повернулися у сім'ї 18% дітей, у Німеччині – 53%, у Греції – 70%, в Андоррі – 71%, у Португалії – понад 90%. В Австрії у 2023 році 60% з повернутих перебували під опікою соціальних служб менше 12 місяців, а 10% – більше 5 років. В Румунії у 2023 році до рідних сімей повернулися близько 4300 дітей.

Розподіл дітей, які потрапляють під альтернативний догляд, варіюється в різних європейських країнах, залежно від національних політик та підходів до захисту прав дітей. Наприклад, у Португалії лише 0,5% дітей, вилучених з сімей, розміщуються у прийомні сім'ї, тоді як у Великобританії цей показник становить 75%. Це свідчить про більш широке використання системи прийомних сімей у деяких країнах у порівнянні з іншими.

З іншого боку, частка дітей, розміщених у дитячих установах, також варіюється. У Норвегії, Португалії та Великобританії лише 10% дітей, вилучених з сімей, опиняються в таких закладах, тоді як у Венгрії та Швеції цей показник перевищує 50% [50, С. 33].

Між профілактичною роботою та безпосереднім альтернативним доглядом, згідно з Керівними вказівками ООН щодо альтернативного догляду за дітьми, повинна бути створена система для первинного аналізу звернень, оцінки потреб та видачі дозволу на передачу дитини на виховання.

Гейткипінг (gate-keeping, контроль на вході) – це процес оцінки та планування потреб дітей та обставин, в яких вони опинилися, що передусє прийому в заклад та сприяє їх поступовому просуванню вперед: поверненню в рідні сім'ї, у форму заміщувального виховання в сімейному оточенні або переходу до деяких форм самостійного життя.

Незважаючи на те, що в Керівних вказівках ООН щодо альтернативного догляду за дітьми термін «гейткипінг» не використовується, передбачається наявність систематичної встановленої процедури, в рамках якої:

- на першому етапі ухвалюється рішення про те, чи потребує дитина розміщення в умовах альтернативного догляду;
- потім дитину та її сім'ю направляють до органів, які надають їм соціальну допомогу та інші види послуг;
- з наявних варіантів обирається форма влаштування, максимально відповідна потребам дитини.

У літературі про соціальне забезпечення дітей мало відомостей про гейткипінг у тих країнах Західної Європи, де існує традиція римського права (Італія, Іспанія, Франція). У Франції та Бельгії акцент робиться на профілактиці вилучення дітей за рахунок раннього втручання та допомоги сім'ї, іноді підкріпленої судовими постановами про надання допомоги [13].

В заключенні варто зазначити, що розвиток концепції прав людини призвів до того, що права дітей виділені в окрему категорію. Роль урядових організацій на рівні Європейського Союзу та на національному рівні полягає в нормотворчості та контролі за забезпеченням відповідних угод держав.

Проблема соціального сирітства в країнах Європи існує і загалом не є гострою, вирішується у комплексі з іншими проблемами дітей. Останнім часом загострився питання вилучення дітей з сімей іммігрантів. Основна увага в країнах Європи приділяється саме профілактиці соціального сирітства. Однією з тенденцій у досліджуваній області є заміна перебування дітей в інтернатних закладах на розміщення у патронатні сім'ї. При цьому конструктивна роль зазначених закладів у певних випадках визнається.

2.2. Профілактичні програми та заходи у різних європейських країнах для вирішення проблеми соціального сирітства

У вирішенні проблеми соціального сирітства важливу роль відіграють профілактичні програми та заходи, спрямовані на підтримку сімей, щоб запобігти вилученню дітей з сімейного середовища, а також на реінтеграцію дітей, які вже опинилися в системі альтернативного догляду.

Різні європейські країни розробляють та впроваджують свої підходи та програми, що враховують специфіку національних контекстів та потреб. Вони можуть включати широкий спектр заходів, від раннього втручання та підтримки сімей до розвитку альтернативних форм улаштування дітей та зміцнення системи соціального захисту.

Зміна парадигм у сучасній соціальній політиці європейських країн вказує на перехід від старої моделі «Повноцінна більшість - неповноцінна меншість» до нової концепції «Єдине співтовариство, що включає людей з різними потребами». Цей підхід сприяє захисту прав соціальних сиріт та їхній інтеграції в суспільство. Одним з ключових завдань будь-якого сучасного суспільства та держави є забезпечення права дитини на виховання в сім'ї. Ці права закріплені в міжнародних документах, таких як Конвенція ООН про права дитини, Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, а також у національному законодавстві кожної держави [32, С. 212-220].

Протягом останніх 20 років у багатьох країнах світу спостерігається тенденція до відходу від великих дитячих установ на користь підтримки дітей у їх природному (сімейному) середовищі, що сприяє розвитку альтернативних форм сімейного виховання дітей.

В міжнародній практиці пріоритетними формами опіки визначаються наступним чином: 1) усиновлення; 2) опіка в сім'ях родичів; 3) прийомна сім'я; 4) інтернатний заклад.

У деяких країнах зберігається концепція інтернатних закладів як державних установ для дітей-сиріт та дітей, які не мають батьківського піклування. Однак, у рамках процесу деінституціалізації, ці установи зазнали структурної трансформації, зокрема, у вигляді зменшення кількості вихованців до середнього показника 10-50 осіб на заклад [60, С 15-16].

У країнах, таких як Австрія, Швейцарія та Польща, державні школи-інтернати зберігаються як спеціалізовані установи для дітей з відхиленнями у поведінці, психологічними чи фізичними проблемами. Серед поширених типів інтернатів можна виділити лікувальні центри, сімейні дитячі будинки, кризові центри та дитячі психіатричні установи.

В США та Великобританія, традиційні дитячі будинки та школи-інтернати майже зникли. Для дітей, що потребують тимчасового чи тривалого відокремлення від родини через тяжкі психологічні травми, створені заклади типу «групових будинків» [42, С. 132-136].

В Швеції система опіки над дітьми пройшла еволюцію від закриття дитячих будинків до інтеграції сімей у догляд за дітьми. Основною стратегією було зосередження уваги на потребах дитини та її родини, а також протидія процесам соціального виключення сімей.

У Польщі запроваджено нову модель установ для дітей-сиріт, що не можуть повернутися до біологічних родин чи бути влаштованими у сімейні форми виховання. У таких будинках проживає не більше 12-14 дітей, з якими працює 4-5 вихователів, і вони виступають як місця тимчасового перебування на період роботи з біологічними родинами чи пошуку нових родин. Також практикується створення спеціалізованих соціальних гуртожитків на до 30 осіб, управління якими делегується державою громадським організаціям [23, С. 181-184]

У Німеччині спостерігається комбінований підхід у виховній системі, який передбачає існування модернізованих інтернатних закладів та підтримку розвитку прийомних сімей. Державна політика спрямована на довгострокове перебування дитини в інтернаті з метою її повернення в біологічну родину, при цьому інші рішення розглядаються як вторинні варіанти. Приоритетними формами опіки вважаються

біологічна родина та усиновлення, а інші форми розцінюються як проміжні та тимчасові. Фінансування інтернатів та дитячих будинків у Німеччині здебільшого здійснюється на рівні місцевих територіальних органів, з додатковим фінансуванням на федеральному рівні та підтримкою благодійних організацій. Структура інтернатів передбачає групове утримання дітей до 15 осіб, забезпечених чотирма вихователями та одним соціальним працівником-волонтером. Особливу увагу приділяють забезпеченню кожного вихованця окремою кімнатою або розміщенню по двоє, а також інтеграції всіх дітей, включно з тими, що мають фізичні вади, в загальноосвітні установи для покращення їх соціалізації. Інтернатні системи у Німеччині є предметом суспільних дискусій, оскільки держава прагне розглядати їх як останній засіб у вирішенні проблем сирітства [66, с. 24-25].

В Угорщині було розроблено програму стимулювання професійних прийомних сімей на рівні сільських територій, що допомагає зменшити безробіття в сільській місцевості та забезпечити дітей-сиріт та дітей без батьківської опіки вихованням у сімейному середовищі. Ця програма сприяє тому, що половина сільських прийомних батьків стають усиновлювачами. Такий підхід значно розширив охоплення дітей-сиріт і призвів до ліквідації притулків, а також збільшення частки усиновлених дітей, 40% з яких усиновлені фостерними батьками-вихователями [6].

У Швейцарії функціонують церковні та громадські служби, які безпосередньо підпорядковані кантонам (країна поділена на 26 кантонів, кожен з яких має своє законодавство). Також діють багатопрофільні центри опіки, вирішення вікових проблем тощо, які виконують профілактичну функцію, діючи на запобігання ризику соціального сирітства. Церковні громади реалізують цільові програми для підлітків, самотніх матерів, бездомних, вдів, допомога заснована на принципі: «Спочатку слід використати всі можливості сім'ї». Якщо цього виявляється недостатньо, залучаються приватні чи церковні служби. Окрім багатопрофільних центрів соціальних служб для роботи з сім'ями та дітьми, у Швейцарії створена мережа служб допомоги молоді, до якої входять виховні дитячі та юнацькі інтернати, пункти молодіжних зустрічей, молодіжні центри хлопців та дівчат, де проводяться спільні заходи, бесіди, індивідуальні консультації.

В європейських країнах широко застосовуються форми опікунства, такі як «fostering» та «mainstay», для виховання дітей у сімейному середовищі. «Fostering» передбачає тривале перебування дитини в прийомній сім'ї до досягнення нею повноліття, з можливістю збереження контактів із біологічною родиною. «Mainstay» стосується тимчасового догляду за дітьми віком від 11 до 17 років на період до кількох місяців, доки не покращаться умови в їх рідній сім'ї, після чого можливе повернення або перехід до фостерного виховання [48, с. 193].

У Великобританії існують два види фостерного виховання: фостерна опіка, контрольована місцевою владою, та приватна фостерна опіка, заснована на особистих домовленостях між батьками та прийомними вихователями. Система регулюється «Національними стандартами фостерного виховання». У Великобританії також існує вид догляду за дітьми з проблемних сімей, відомий як «emergency care» – догляд у критичних ситуаціях. Він застосовується, коли є потреба негайно відокремити дитину від негативного впливу в сім'ї, наприклад, у випадку травмуючих подій, таких як вбивство, арешт, аварія тощо. У таких ситуаціях дитина тимчасово передається для догляду в іншу сім'ю на декілька днів або тижнів до вирішення питання про її майбутнє. Люди, які готові прийняти в свою сім'ю чужу дитину в будь-який час доби, відомі як «carers» (опікуни). Це можуть бути сімейні пари та самотні особи старше 25 років, які висловили бажання виховувати чужих дітей [58, С. 163-170].

В Угорщині фостерна модель Великобританії використовується як механізм переходу від інтернатних закладів до сімейних форм виховання, з паралельною підготовкою традиційних і професійних фостерних батьків.

Розвиток фостерних сімей стимулюється державою через нормативні акти та трудове законодавство. Фостерне виховання в більшості країн вважається професією, що вимагає спеціальної підготовки, атестації та ліцензування, забезпечення пенсійними виплатами та соціальними гарантіями. Фінансовий аспект фостерного виховання залежить від країни, включаючи мінімальні дотації для покриття основних потреб дитини або повне покриття фінансових витрат на утримання дитини, включаючи зарплату вихователів [51].

В Європі, нарівні з інтернатними установами, реалізується програма «незалежного проживання», яка передбачає навчання дітей, що перебувають під державною опікою, навичкам самостійного життя. Успішне завершення курсу підтверджується державним сертифікатом, сприяючи соціальній адаптації вихованців.

У Великобританії, згідно з Актом про захист прав дитини 2002 року (Adoption and Children Act 2002), місцева влада зобов'язана призначити персонального помічника для кожної дитини, що залишає систему опіки. Цей помічник координує виконання індивідуального плану переходу до самостійного життя, який включає деталі щодо життя, освіти та працевлаштування. Персональний помічник також підтримує молоду людину у вірі в себе та прагненні до досягнень. Місцеві органи влади мають підтримувати контакт із молодого людиною до 21 року, а за необхідності, надавати підтримку й далі, особливо у сфері освіти та професійної підготовки [27, с. 16-18].

Для профілактики соціального сирітства важливо здійснювати роботу з батьками, які виховують дітей з інвалідністю, та проводити медико-соціальну реабілітацію таких дітей. Протягом останніх десятиліть розроблені різні підходи до вирішення проблем дітей з інвалідністю, які відображені в документах ООН та інших міжнародних програмах. Головною метою є забезпечення можливості для дитини з інвалідністю реалізувати свою соціальну функцію на рівні зі здоровими дітьми.

У багатьох країнах спеціальні школи чи спецкласи у звичайних школах, а також навчання вдома, забезпечують освітні потреби дітей з фізичними обмеженнями. Дитячі соціальні служби відіграють важливу роль у соціальній реабілітації дітей з інвалідністю, допомагаючи сім'ям у вирішенні виникаючих проблем та формуючи спеціальні програми допомоги.

В деяких країнах, таких як Угорщина, Болгарія, організовано денні реабілітаційні центри для проведення комплексу відновлювальних заходів. У Великобританії практикується влаштування дітей з інвалідністю у фостерні сім'ї, причому перевага надається потенційним прийомним батькам, які мають досвід та знання про специфіку захворювання дитини.

У Швеція, розумово відсталим дітям гарантується доступ до освіти, розваг та користування благами нарівні з іншими громадянами, що дозволяє створювати необхідні умови вдома з кваліфікованим доглядом. У деяких країнах Західної Європи, США та Канаді, крім спеціальних установ, налагоджено амбулаторне обслуговування та практичне навчання для дітей з інтелектуальними обмеженнями [36, с. 24-34].

В США великий внесок у розвиток служб захисту дітей зробив педіатр Г. Кемпе, який в 1961 році організував конференцію «Синдром побитої дитини» в Денвері. У 1975 році в Італії відбулася конференція, де була висунута ідея заборони тілесних покарань та обов'язкового інформування про випадки насильства над дітьми. У 1976 році у Женеві пройшов перший Конгрес з проблем насильства та жорстокого поводження з дітьми, що став поштовхом для створення Міжнародного товариства з профілактики насильства над дітьми та зневажання їх потреб (ISPCAN) з Г. Кемпе як першим президентом. У 1974 році в США було ухвалено «Закон про запобігання поганому ставленню до дітей і ліквідацію його наслідків», який передбачав створення Національного центру з проблем жорстокого поводження з дітьми.

У багатьох країнах існують урядові та громадські комісії, які розслідують випадки насильства над дітьми, а також спеціальні будинки-притулки для жінок із дітьми, які покинули свої домівки через жорстоке поводження. Наприклад, в Іспанії існують будинки-інтернати, де жінки з дітьми можуть тимчасово проживати від 3 до 6 місяців, щоб уникнути психічних і фізичних травм.

Актуальним є зарубіжний досвід щодо організації роботи з дітьми-втікачами та безпритульними дітьми. Причинами такої поведінки дітей часто є сімейне неблагополуччя, жорстоке ставлення батьків, бідність, голодування, а також прагнення до свободи та пригод. Проблема дитячої безпритульності пов'язана з рядом негативних явищ, таких як торгівля дітьми, поширення венеричних захворювань, ВІЛ/СНІДу, алкоголізму, наркоманії, кримінальні структури, експлуатація та насильство щодо дітей [64, С. 191-208].

В Європейських країнах одним з напрямів профілактики дитячої безпритульності є створення спеціалізованих реабілітаційних установ для дітей у кризових ситуаціях. Ці установи працюють за принципом хостелу і можуть

розміщувати 8-10 дітей. Центри та притулки для втікачів надають послуги для занедбаних дітей, дітей, які займаються проституцією, жертв статевих злочинів, злочинців, наркоманів, рецидивістів.

Важливу роль у профілактиці дитячої безпритульності відіграють соціальні служби. У країнах, таких як США, Німеччина, Франція, Італія, при кожному навчальному закладі працює соціальний працівник. Соціальні працівники в навчальних закладах виконують різноманітні функції, серед яких ідентифікація та втручання у ситуації, де діти та їхні сім'ї можуть потребувати допомоги. Вони працюють з дітьми, які мають проблеми з відвідуванням школи, надають підтримку для вирішення конфліктів у сім'ї, сприяють соціальній адаптації та емоційному благополуччю дітей. Також соціальні працівники допомагають у розробці індивідуальних планів навчання та підтримки для дітей з особливими потребами, співпрацюють з іншими спеціалістами, такими як психологи та педагоги, для забезпечення комплексної підтримки дитини. Окрім того, вони проводять просвітницьку роботу серед батьків та спільноти щодо питань, пов'язаних з дитячим добробутом та захистом прав дитини [16, с. 55-59].

Зарубіжний досвід щодо реалізації політики профілактики злочинності та правопорушень серед дітей передбачає чітку координацію державних органів та реалізацію спеціальних програм. У США, наприклад, діють виправні установи та служби, які не ізолюють неблагополучну дитину від сім'ї, але забезпечують житлом, харчуванням та проводять виховну роботу. Пріоритет надається вилученню потенційного правопорушника з системи судів у справах неповнолітніх та передачі його місцевим організаціям, які не належать до системи правосуддя.

Щодо профілактики ранніх відмов від дитини, в США організовано притулки та групові будинки для юних матерів, де надається допомога з адаптацією до життя, догляду за дитиною, отримання спеціальності та роботи. У Великій Британії робота з попередження відмов матерів від немовлят організовується на мікрорівні з урахуванням ресурсів сім'ї та оточення, з використанням клієнт-центрованого та міждисциплінарного підходів. Міждисциплінарна команда фахівців працює над конкретною ситуацією майбутньої молодої матері, координуючи роботу соціального

працівника, психолога, психотерапевта, педагога, лікаря. Випадки, що трапляються з матерями, які мають намір відмовитися від дитини, потребують довготривалої підтримки з боку спеціалістів [68].

Франція та Італія також реалізують програми з профілактики соціального сирітства та підтримки сімей. В цих країнах акцент робиться на підтримку сімейної структури та забезпеченні дитині можливості залишатися в природньому середовищі. Франція має систему соціальної підтримки, що включає послуги для батьків, такі як консультації, навчальні програми та матеріальна допомога. В Італії існують центри підтримки сімей, які надають консультації та психологічну підтримку батькам та дітям, спрямовані на запобігання соціальному сирітству.

У скандинавських країнах, таких як Данія та Норвегія, політика в галузі захисту дитинства заснована на принципі універсальності та інтеграції послуг. У цих країнах велика увага приділяється ранньому втручанню та підтримці сімей з маленькими дітьми. Програми підтримки включають надання послуг з догляду за дітьми, батьківські курси та психологічну підтримку. Такий підхід спрямований на забезпечення добробуту дитини та підтримку сімей, щоб уникнути виникнення ситуацій, які можуть призвести до соціального сирітства.

У країнах Східної Європи, таких як Чехія та Словаччина, реформи в сфері дитячого догляду та захисту дитинства також спрямовані на деінституціалізацію та розвиток альтернативних форм опіки. Зокрема, акцент робиться на розвитку прийомних сімей та підтримці біологічних сімей, щоб запобігти відділенню дитини від родини. Програми підтримки включають надання консультацій, соціальної та психологічної допомоги, а також матеріальної підтримки для сімей, що опинилися в складних обставинах [37, С. 75-85].

Отже, європейські країни розробляють та впроваджують різноманітні програми та заходи з профілактики соціального сирітства, які спрямовані на підтримку сімей, розвиток альтернативних форм опіки та забезпечення добробуту дитини. Ці підходи відображають розуміння того, що найкращим середовищем для розвитку та виховання дитини є сім'я, а державна підтримка та соціальні послуги мають бути спрямовані на

зміцнення сімейних зв'язків та запобігання виникненню ситуацій, які можуть призвести до соціального сирітства.

2.3. Рекомендації для впровадження європейського досвіду профілактики соціального сирітства в Україні

Зараз Україна стикається зі значними викликами у сфері профілактики соціального сирітства через триваючу війну. Багато дітей і сімей постраждали від конфлікту, що призвело до збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб і біженців, що створює додатковий тиск на системи соціального захисту та освіти. У зв'язку з війною, було зафіксовано збільшення випадків дитячого та гендерно-зумовленого насильства. В Україні існує мережа з понад 700 дитячих будинків та шкіл-інтернатів, які опікуються понад 105 000 дітьми. Однак, умови війни ускладнили відстеження та розміщення дітей, що були переміщені з цих закладів [61].

У зв'язку з актуальністю проблеми соціального сирітства в Україні, впровадження європейського досвіду профілактики цього явища може стати важливим кроком до покращення ситуації. На основі аналізу наукових статей та досвіду європейських країн можна сформулювати наступні рекомендації:

1. Посилення сімейно-орієнтованих підходів на прикладі країн, таких як Швеція та Данія, де стратегія профілактики соціального сирітства зосереджена на підтримці сімей та створенні стійкої соціальної мережі навколо них. Основна ідея полягає в тому, щоб надавати допомогу сім'ям на ранніх етапах виникнення проблем, щоб запобігти ескалації та потенційному відокремленню дитини від сім'ї. Соціальна робота в Україні має бути більш зосереджена на підтримці сімей, щоб запобігти відокремленню дітей. Це може включати фінансову, психологічну та соціальну підтримку сімей, що опинились в скрутному становищі. Особлива увага повинна бути приділена розробці механізмів раннього втручання та забезпеченню доступності підтримки для сімей у всіх регіонах нашої країни [17];

2. Розвиток альтернатив інституційному догляду є ключовим елементом у стратегії профілактики соціального сирітства для України. У Великобританії, наприклад, особлива увага приділяється створенню сімейного середовища для дітей, які не можуть залишатися зі своїми біологічними сім'ями. Важливою складовою цього підходу є залучення прийомних сімей, які надають тимчасовий або постійний догляд за дітьми. Держава забезпечує підтримку та навчання для прийомних батьків, а також фінансову допомогу, щоб покрити витрати на утримання дитини. Ще одним аспектом є розвиток системи патронатного виховання в Україні, де дитина тимчасово проживає в сім'ї патронатного вихователя, який забезпечує їй догляд та виховання до вирішення питання про повернення до біологічної сім'ї або розміщення в прийомній сім'ї [49];

3. Підвищення якості інституційного догляду. У тих випадках, коли інституційний догляд необхідний, слід вжити заходів для покращення умов проживання та надання послуг в дитячих будинках, на зразок практик, впроваджених у Фінляндії та Німеччині. В цих європейських країнах інституційний догляд за дітьми орієнтований на створення більш домашньої атмосфери з меншою кількістю дітей в одній установі. Працівники забезпечують індивідуалізований підхід до кожної дитини, фокусуючись на їхніх особистих потребах та розвитку. Особлива увага приділяється навчанню та розвитку персоналу, щоб забезпечити високий рівень догляду та підтримки. Застосування цих практик у вдосконаленні системи профілактики соціального сирітства в Україні може сприяти підвищенню якості інституційного догляду та забезпечити краще майбутнє для дітей, які потребують такого догляду [15];

4. Інтеграція дітей з особливими потребами. В Іспанії та Італії існують ефективні підходи до інтеграції дітей з особливими потребами у суспільство. В Іспанії зосередження на інклюзивній освіті дозволяє дітям з особливими потребами навчатися разом з іншими дітьми в загальноосвітніх школах, де вони отримують необхідну підтримку та адаптовані навчальні програми. Це сприяє їх соціалізації та інтеграції у суспільство. Такий підхід вже частково реалізовано в інклюзивній освіті України. В Італії також практикується інклюзивна освіта, а крім того, надається широкий спектр соціальних послуг для підтримки дітей з особливими потребами та

їх сімей. Це включає доступ до спеціалізованих терапевтичних програм, психологічної підтримки та адаптованих спортивних заходів. Адаптація цього підходу в Україні може сприяти кращій інтеграції дітей з особливими потребами у суспільство, забезпечуючи їм рівні можливості для розвитку та участі в соціальному житті [20, с. 95-98];

5. Залучення громадськості та неурядових організацій. Співпраця з громадськими організаціями та неурядовими організаціями може забезпечити ефективнішу реалізацію програм профілактики соціального сирітства. В Україні вже існує певний рівень співпраці між державними установами та громадськими організаціями у сфері захисту прав дітей та профілактики соціального сирітства. Проте, ця співпраця може бути більш систематизованою та ефективною. Інтеграція ініціатив, подібних до тих, що реалізуються в Швейцарії та Бельгії, може посилити цю співпрацю. В Швейцарії громадські організації активно залучаються до розробки та впровадження програм підтримки сімей, надають консультаційні та терапевтичні послуги, а також беруть участь у моніторингу дотримання прав дітей. В Бельгії неурядові організації відіграють важливу роль у наданні послуг дітям та сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах. Ці організації забезпечують доступ до інформації, соціальної підтримки та сприяють інтеграції дітей у суспільство. Інтеграція подібних ініціатив в Україні може забезпечити більш ефективний підхід до профілактики соціального сирітства, залучивши до цього процесу ширше коло учасників та ресурсів [55, с. 167-174];

6. Підвищення обізнаності та освіти. В Австрії та Ірландії значна увага приділяється інформаційним кампаніям, які спрямовані на підвищення обізнаності населення про проблеми соціального сирітства та способи їхнього запобігання. В Австрії, наприклад, проводяться кампанії, які підкреслюють важливість сімейних цінностей та підтримки дітей у сім'ях. Інформаційні матеріали та заходи орієнтовані на різні групи населення, включаючи молодь, батьків та професіоналів, які працюють з дітьми. В Ірландії акцент робиться на просвітницьких програмах, які включають навчання та розробку навчальних матеріалів для шкіл, спрямованих на попередження соціального сирітства. Кампанії також спрямовані на підвищення обізнаності про

наявні послуги підтримки та можливості для волонтерства в сфері захисту дітей. Подібні інформаційні кампанії та освітні програми в Україні можуть стати важливим інструментом у профілактиці соціального сирітства та підтримці дітей та сімей, які залишились без батьківського піклування [49];

7. Підтримка молоді при переході до самостійного життя. Враховуючи досвід Німеччини та Великобританії, де молодим людям, які залишають систему догляду, надається підтримка у формі житлових програм, професійного навчання та консультування, в Україні також необхідно розробити аналогічні програми для підготовки молоді до самостійного життя, що має включати розробку індивідуальних планів переходу, надання доступу до житла та роботи, а також забезпечення психологічної підтримки та менторства [59];

8. Програми попередження насильства, які мають бути зосереджені на навчанні батьків, педагогів та дітей навичкам вирішення конфліктів, розвитку емоційного інтелекту та побудові здорових стосунків. В Швеції, наприклад, школи впроваджують програми протидії булінгу, що включають навчання вчителів, батьківські зустрічі та розробку кодексу поведінки для учнів. В Норвегії існує національна програма «Zero», спрямована на створення безпечного та позитивного навчального середовища в школах. В Україні також може бути корисним запровадження подібних програм для попередження насильства та побудови позитивних стосунків у сім'ях та школах, що сприятиме зменшенню ризиків соціального сирітства та підтримці благополуччя дітей [7, с. 34-38].

Підсумовуючи, впровадження європейського досвіду у сфері профілактики соціального сирітства в Україні має велике значення для покращення ситуації з захисту прав дітей та підтримки сімей. Реалізація рекомендованих заходів сприятиме створенню більш сприятливого середовища для розвитку дітей, зміцненню сімейних зв'язків та запобіганню випадкам соціального сирітства.

Отримані результати порівняльного дослідження європейського досвіду профілактики соціального сирітства показали, що:

1) Профілактика соціального сирітства є важливим аспектом соціальної політики у європейських країнах, де приділяється особлива увага підтримці сімей,

ранньому втручання та альтернативним формам догляду за дітьми, що залишилися без батьківського піклування. Розвиток системи соціального захисту дітей у Європі ґрунтується на міжнародних нормах та стандартах, з акцентом на збереження сімейних зв'язків та забезпечення кращого майбутнього для кожної дитини;

2) Різноманітні профілактичні програми та заходи у європейських країнах спрямовані на попередження соціального сирітства та підтримку сімей, щоб забезпечити добробут дітей та їх залишення в природньому сімейному середовищі. Підходи до профілактики включають раннє втручання, психологічну та соціальну підтримку сімей, розвиток альтернативних форм опіки та деінституціалізацію, що спрямовані на інтеграцію дітей у суспільство та запобігання виникненню ситуацій, які можуть призвести до відокремлення дитини від родини;

3) Впровадження європейського досвіду профілактики соціального сирітства в Україні вимагає комплексного підходу, який включає посилення сімейно-орієнтованих програм, розвиток альтернатив інституційному догляду, підвищення якості інституційного догляду, інтеграцію дітей з особливими потребами, залучення громадськості та неурядових організацій, а також підвищення обізнаності та освіти населення щодо проблеми соціального сирітства. Забезпечення координації між різними учасниками процесу, включаючи державні установи, громадські організації та міжнародних партнерів, є ключовим для ефективного реалізації цих рекомендацій.

ВИСНОВКИ

У дослідженні представлено теоретичний та порівняльний аналіз європейського досвіду профілактики соціального сирітства, на основі якого були сформульовані певні висновки.

1. Теоретично досліджено аспекти соціального сирітства та його профілактики та виявлено, що соціальне сирітство – соціальне явище, яке виникає, коли батьки уникають або не виконують свої обов'язки по догляду за неповнолітньою дитиною. Воно зумовлене цілим рядом факторів, включаючи глобальні та соціальні зміни, економічну та політичну нестабільність, зміни у сімейних цінностях, девіантну поведінку батьків, демографічні проблеми, зміни в культурному та соціальному середовищі, недоліки у сфері освіти та виховання, а також проблеми в системі захисту прав дітей. Профілактика соціального сирітства є ключовим напрямом у соціальній роботі, спрямованим на запобігання ситуаціям, коли дитина може втратити повноцінну турботу та підтримку від батьків або опікунів, що включає заходи на підтримку сімей, які перебувають у складних обставинах, зміцнення сімейних цінностей, розвиток системи раннього втручання та підвищення обізнаності суспільства щодо забезпечення належних умов для розвитку та виховання дітей.

2. Теоретично розкрито сучасний стан соціального сирітства в Україні, що характеризується високою кількістю дітей, які втратили батьківське піклування з різних причин, включаючи економічні труднощі, військовий конфлікт, соціальні чинники та недоліки у системі соціального захисту. Зусилля уряду та недержавних організацій спрямовані на реформування системи опіки, розвиток альтернативних форм виховання та підтримку сімей у складних життєвих обставинах для профілактики соціального сирітства. Статистичний аналіз вказує на зменшення загальної кількості дітей, які залишилися без батьківського піклування, в останні роки, але це зниження обумовлене не стільки ефективністю державної політики, скільки зміною територіальних умов обліку цих дітей. Проблема соціального сирітства залишається актуальною, так як наразі в Україні велика кількість дітей, які очікують на усиновлення, та порівняно невелика кількість осіб, які висловили

бажання усиновити. і потребує підходу та залучення зусиль як на національному, так і на міжнародному рівнях. Сучасний стан соціального сирітства за кордоном варіюється в залежності від країни. У розвинених країнах існує високий рівень соціальної підтримки та розвитку альтернативних форм виховання, таких як прийомні сім'ї та усиовлення. У країнах, що розвиваються, проблема може бути гострішою через бідність, військові конфлікти та недостатність соціальних послуг, що призводить до збільшення кількості дітей в інтернатних закладах або на вулицях. Міжнародні організації активно працюють над питаннями захисту прав дітей та підтримки дітей, які залишилися без батьківського піклування.

3. Проаналізувано європейський досвід профілактики соціального сирітства, можна виділити кілька ключових аспектів. Європейські країни акцентують увагу на запобіганні виникненню соціального сирітства, включаючи підтримку сімей у складних життєвих обставинах, соціальні програми для вразливих груп населення, освітні програми для батьків. Замість інтернатних закладів європейські країни надають перевагу розвитку альтернативних форм виховання, таких як прийомні сім'ї, патронатні сім'ї та фостерний догляд. Також наявна ефективна взаємодія між різними соціальними службами, освітніми установами та медичними закладами для забезпечення комплексної підтримки дітям та їхнім сім'ям. На практиці це реалізовано як програми підтримки сімей у Фінляндії, розвиток прийомних сімей у Великій Британії, інтегровані соціальні послуги у Німеччині та інші ініціативи, спрямовані на забезпечення добробуту дітей та попередження їхнього потрапляння в ситуації соціального сирітства.

4. Розроблено рекомендації для впровадження європейського досвіду профілактики соціального сирітства в Україні, враховуючи специфіку українського суспільства. Ці рекомендації включають посилення сімейно-орієнтованих підходів, розвиток альтернатив інституційному догляду, підвищення якості інституційного догляду, інтеграцію дітей з особливими потребами, залучення громадськості та неурядових організацій, підвищення обізнаності та освіти, підтримку молоді при переході до самостійного життя, та програми попередження насильства.

Отже, можемо зробити висновок, що мета нашого дослідження, яка полягала в розробленні рекомендацій для створення ефективних механізмів превенції соціального сирітства в Україні на основі аналізу досвіду європейських країн з відповідної проблеми, – повністю досягнута.

Перспективи подальших досліджень у сфері профілактики соціального сирітства можуть охоплювати аналіз ефективності існуючих програм, вивчення впливу соціально-економічних факторів на виникнення соціального сирітства, розробку інноваційних підходів до підтримки сімей і дітей, аналіз ролі освіти та підвищення обізнаності у профілактиці соціального сирітства, а також вивчення психологічних аспектів та впливу на розвиток дітей, які опинилися в ситуації соціального сирітства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артющкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект) : монографія / Л. М. Артющкіна, А. О. Полянничко. Суми : СумДПУ, 2002. 268 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Безпалько О. В. К. : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
3. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : дис. ... д-ра пед. наук. Луганськ, 2006. 537 с.
4. Брутман В. Н. Причини соціального сирітства. *Соціальна робота*. 1994. № 5. С.11-12.
5. Вейланде Л. В. Підготовка студентів університету до роботи з підлітками девіантної поведінки: автореф. дис. канд. педаг. наук: спец. 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти». Одеса, 2005. 19с.
6. Верстюк О. Фостерні сім'ї: західний досвід чи українське майбутнє? URL: <http://www.vechirka.uafor.net/society/other/2906134104.php>
7. Волинець Л. Соціальні проблеми дитинства в сучасній Україні. *Національна безпека і оборона*. 2014. № 3. С. 34-38
8. Волобуєва Н. А. До питання про підвищення педагогічної компетенції прийомних батьків, які виховують дитину-сироту. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. 2012. № 19. С. 5-6.
9. Галатир І. А. Щодо причин виникнення явища соціального сирітства у сучасному українському суспільстві. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. 2012. № 19. С. 10-12.
10. Грищенко С. Міжнародний досвід у розвитку інституту прийомної сім'ї. URL: <http://www.p4ec.org.ua/upload/education/library/1345190365.pdf>
11. Грищенко С. Розвиток інституту прийомної сім'ї: огляд міжнародного та національного досвіду. *Вісник представництва EVERYCHILD в Україні*. 2013. № 1. С. 18-22.

12. Діти «групи ризику»: психологічні, соціальні та правові аспекти. К., 2001. 192 с.

13. Деінституалізація та трансформація послуг для дітей : посібник з найкращих практик /641/2020 ТРУДОВЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ під ред. Жоржетти Мюльгейр, Кевіна Брауні. 143 с. URL: www.cam-z.org/biblioteka_11/socialnij_zaxis_49/deinstitalizac_53.html.

14. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

15. Деякі питання здійснення патронату над дитиною: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 148. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF>

16. Доля І. М. Подолання дитячої безпритульності: міжнародна та вітчизняна практика. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 1. С. 55-59

17. Доля І. Упровадження ефективних форм виховання в системі державної та сімейної опіки: міжнародний досвід та уроки для України. URL : <http://old.niss.gov.ua/monitor/March08/04.htm>

18. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р. №2342-IV. *Збірник поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики*. 2005. №6. С. 3-11.

19. Ілік Х. В. Соціальне сирітство в контексті сучасних міграційних процесів в Україні : автореф. дис. канд. соц. наук: 22.00.04. Львів, 2018. 19 с.

20. Калашник Л. С. Альтернативні заходи держави щодо зниження рівня сирітства. *Вісник Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту*. 2010. №1-2. С. 95-98.

21. Кальченко Л. В. Історико-педагогічний аналіз суспільної практики подолання і попередження проблем соціального сирітства на Українських землях у складі Російської держави (початок XVII – середина XIX століття). *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2013. № 3. С. 86.

22. Кальченко Л. В. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*.

Педагогічні науки. 2012. № 19(2). С. 160-170. URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_19%282%29_22

23. Кисельова О. І. Актуальні питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в порівняльному аналізі України та Польщі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. №24. Том 2. С. 181-184

24. Кияниця З. П. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч. / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології. 256 с.

25. Кияниця З. Захист прав дитини як пріоритет державної політики. *Права дитини: сучасний досвід та інновації* : зб. інфор. і метод, матер. ; за заг. ред. Г.Лактіонової. К. : Либідь, 2005. С. 12-21

26. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

27. Козубовська І. В. Соціальна робота з дітьми та молоддю у Великобританії. *Соціум*. 1998. № 1. С. 16-18

28. Коваленко О. О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен: дис. ... кан. соціол.наук : 22.00.03 / НАН України, Ін-т соціології. К., 2006. 212 с.

29. Кубіцький С.О. Соціальні послуги вразливим категоріям населення: теорія, практика, інновації: монографія. К.: Видавництво «Міленіум», 2016. 484 с.

30. Кунельський Л.Е., Мацковський М.С. Енциклопедія соціальної роботи У 3 т. Т. 3.: Пров.з англ. М: Центр загальнолюдських цінностей, 1994. 1024 с. URL:
<http://www.niss.gov.ua/articles/1556/>

31. Лопатченко І. Типологія соціального сирітства в контексті психолого-педагогічних пріоритетів його профілактики. *Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика*. матеріали Всеукр. наук. -практ. конфер. (м. Харків, 22 жовтня 2014 р.). 2014. Вип. 40–41(44–45). С. 279-288.

32. Лопатченко І. Генезис закордонних систем профілактики соціального сирітства: національний та регіональний аспекти. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 3. С. 212-220. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_3_35

33. Лугова В. М. Соціальне сирітство в Україні як соціально-психологічна і правова проблема. *Соціально-правові аспекти захисту прав дітей*: матер. наук.-практ. конфер. (м. Харків, 26 трав. 2022 р.): тези допов. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2022. С. 56-61.

34. Кидун А. Менторський супровід учнівської молоді у складних життєвих обставинах. *Волинська весна: перші паростки науки*: зб. матер. VIII Всеукр. студ. наук.-практ. онлайн-конференції (Луцьк, 27 березня 2024 року, Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради) / уклад. С. Марчук, І. Ковальчук. Луцьк: Обрій, 2024. С. 311-313.

35. Мартовицька Н.В. Провідні принципи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у Великій Британії. URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/martovytska_n._v._basic_principles_orphans_and_parentally_deprived_childrens_welfare_in_great_britain.pdf.

36. Мирошниченко Н. О. Світовий досвід вирішення соціальних проблем осіб з функціональними обмеженнями. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2007. № 2. С. 24-34

37. Мордань О. Міжнародна практика реформування державної системи опіки: досвід для України. *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. праць. 2012. № 2. С. 75-85

38. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки від 09.08.2017 р. № 526. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017>

39. Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2026 року. Указ Президента України від 22 жовтня 2021 року № 609/2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/609/2017>

40. Павлик Н. Соціальне сирітство в законодавчому полі України. URL: http://eprints.zu.edu.ua/4353/1/Павлик_Н._П.pdf

41. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг від 14.07.2021 № 1642-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1642-20>

42. Пушкіна О. В., Лозицька С. М. Прийомні (фостерні) сім'ї: американський досвід. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 2 (5). С. 132-136

43. Робота з сім'ями, які потребують професійної соціально-педагогічної підтримки / Автори-упорядники: В. Г. Головатий, А. В. Калініна, О. А. Виноградова. За заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. К.: Християнський дитячий фонд, 2007. 128 с.

44. Сафронов С. О. Поняття превенції злочинів та її співвідношення з однорідними поняттями. URL: http://elib.org.ua/theoryoflaw/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1329782013&archive=&start_from=&ucat=&

45. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / [за заг. ред. А.Й. Капської]. К., 2000. 246 с.

46. Сопівник І. В. Формування сімейних цінностей та батьківської відповідальності – основа первинної профілактики соціального сирітства. *Соціальна профілактика сирітства* : матеріали науково-практичного семінару (м. Київ, 20 бер. 2018 р.). Київ, 2018., С. 7-9.

47. Соціальна робота. К. : Вид. дім. «Києво-Могилянська академія», 2004. 166 с.

48. Соціальна робота : навч. посіб. Книга II. К. : ДУССМ, 2002. 440 с.

49. Соціальне сирітство в Україні: Експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. С. Волинець, Н. М. Комарова, М. Тур; [та ін.]; гол. ред.: В. Т. Биковський. Київ : Укр. ін-т соціальних досліджень, 2015. 116 с.

50. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні: Монографія / за ред. В. В. Барабаша. Херсон : Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2008. 340 с.

51. Стремецька О.В., Паскарь Ю.В. Досвід розвитку фостерингу у зарубіжних країнах. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2016/270-258-15.pdf>.

52. Сучасний словник іншомовних слів / уклад. : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К. : Довіра, 2006. 789 с.

53. Терновець О. М. Соціальне сирітство як соціально-педагогічна проблема / О. М. Терновець // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2012. № 3. С. 61-68.

54. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. Капської А. Й. К., 2000. 372 с.

55. Ткаченко Н. М. Адміністративно-правове регулювання взаємодії суб'єктів протидії соціальному сирітству. *Юридична наука*, №1(4(106)), 2020. С. 167-174
<https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-106-4-1.20>

56. Усиновлення і протидія сирітству в Україні під час війни. Звіт за результатами соціологічного дослідження за листопад 2022 – квітень 2023. URL:https://drive.google.com/file/d/1_B0Mr8Omcyj5B2Sja2CN5J2qRweDyR21Z/view

57. Філософський словник соціальних термінів. 3-тє вид., доп. / за заг. ред. проф. В. П. Андрущенка. Харків: Р. И. Ф. 2005. 672 с.

58. Фостерна сім'я у Великобританії: основні засади діяльності. *Освіта і управління*. 2002. № 1. С. 163-170

59. Харченко С. Я. Підготовка дітей-сиріт до сімейного життя в умовах інтернатного закладу: монографія / С. Я. Харченко, Г. Д. Хархан. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. 180 с.

60. Чечет В. Альтернативні форми виховання дітей, які проживають у дитячих установах. *Управління освітою*. 2003. С 15-16

61. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2023 рік. Київ: Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, 2023. 627 с.

62. Яремчук В. В. Феномен соціального сирітства як наукова проблема. *Вісник психології і педагогіки ПНУ ім. В. Стефаника*. 2010. № 2. С. 7-10

63. Abebe, T. (2009). Orphanhood, Poverty and the Care Dilemma: Review of Global Policy Trends. *Social Work & Society*, №7 (1). P. 70-85.

64. Courtney, M. E., Dolev, T., & Gillian, R. (2009). Looking Backward to See Forward Clearly: A Cross-National Perspective on Residential Care (pp. 191-208). In M. E. Courtney & D. Iwaniec (Eds.), *Residential Care of Children: Comparative Perspectives* <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195309188.003.0012>

65. Dryfoos, J. (1998). *Full-Service Schools. A revolution in health and social services for children, youth and families*. San Francisco : Jossey-Bass

66. Meyer, B. (2012). *Value of children in Germany: Dimensions, Comparison of Generations and Relevance for Parenting* / B. Meyer, I. Albert, G. Trommsdorff, B. Schwarz. P. 24-25.

67. Orphanhood and the Long-Run Impact on Children. *American Journal of Agricultural Economics* 88: 2006. P. 1266-1272.

68. Sales, S. *Adoption (2012). Family and the Paradox of Origins*. Palgrave Macmillan, London. 297 p.

69. Thoburn, J., Norford, L. & Rashid, S. (2010). *Permanent Family Placement for Children of Ethnic Minority Backgrounds*. Jessica Kingsley, London. P. 31-45,